KERESZTÉNY MAGVETŐ

XLIX. évfolyam. November—December. 6. füzet.

Valóság és érték.

Irta: **dr. Varga Béla.**

Korunk filozófiai irodalmának alig van nagyobb s egyúttal érdekfeszítőbb problémája, mint az, hogy mi az érték, van-e abszolut érték; hogyan állapítható meg a valóság és az érték összefüggése s miben áll egymástól való különbözősége.

E kérdések állandóan foglalkoztatják a gondolkodókat s úgy látszik, hogy a valóságnak az értéktől való elválasztása még nem sikerült teljesen sehol. Pedig szükséges, hogy a való ontológiai határozmányai szilárd válaszfallal különíttessenek el végre az értéktől. E két sor külön tartása az egész vonalon feltétlenül végrehajtandó, ha az értéksorozat speciális jellegét nem akarjuk veszélyeztetni a másik által, amint ez már sok esetben történt. Mert egymásba folyásuk nem lehetséges sem az énben, mint ezt a szubjektivizmus akarja, sem az abszolutumban, mint a metafizikai értékelmélet kontemplálja. Az előbbi álláspont ugyanis egyfelől kétessé teszi az értéknek a valóságtól való különállását, amennyiben az értéket többé-kevésbé a psychosis körébe utalja, másfelől ez alapon nem jutunk el az érték fogalmának abszolut érvényére, ami pedig az értékelés relativitásának megszüntetése szempontjából feltétlenül szükséges. Még nagyobb tévedés, ha az érték fogalmát metafizikailag akarjuk megalapozni, mint a középkorban általában s napjainkban is itt-ott teszik. Itt szintén fenyeget egyfelől a veszély, hogy az értéket megkülönböztető vonások elmosódnak és beolvadnak az ontológiába. Másfelől egész okoskodásunk transcendenssé s így misztikussá válik. Egy szóval azt lehet állítani, hogy e téren semmiféle monisztikus felfogás eredményre vezetni nem fog. A valóság és érték közötti

dualizmus soha meg nem szüntethető egyiknek vagy másiknak veszélyeztetése nélkül, mert ha mindjárt szoros kapcsolatot és összefüggést lehet is bizonyos pontokon találni közöttük, egymástól öntermészetüknél fogva toto genere különbözők. A pontos analisis meg kell, hogy találja az érték sarkalatos tulajdonságait épp úgy, mint ahogy a érték sarkalatos tulajdonságait épp úgy, mint ahogy a valóság általános határozmányait már évezredekkel ezelőtt megtalálták a kategóriákban. Az állandó ingadozás, mely az értékelméletben a mai napig uralkodik, az értéknek a valósággal való összezavarásából származik. Ennek az ontologismusnak két alapformáját különböztetjük meg. Az egyik, mely az érték fogalmának megállapitásánál a már ismert lélektani kategóriák valamelyikét veszi fel alapul s különállásának jogosultságát végső eredményben erre vezeti vissza. Ezen alapozás elfogadása lehetetlenné teszi azt, hogy az érték a reális psichikai folyamatoktól teljesen külön választassék s azért az ontologismus ezen irányát méltán pszichologizmusnak nevezhetjük. Legközönségesebb formája az, mely a kivánságot (Begehrung) teszi az érték szülőjévé. Ezen az állásponton az érték teljesen relativ és a szubjektiv önkény produktuma. Általánosabb ennél az az irányzat, mely az érték alapjául az érzést teszi. Az előbbinél kétségkivül haladottabb álláspont, de mindazon hiányok, melyek az előbbinél megvoltak, itt is fennállanak, mert az érzés maga sem egyéb, mint szubjektiv életfolyamat s mint ilyen, nem vihet az értékbe olyan állandóságot, melyet tőle feltétlenül megkövetelünk. Mondhatjuk ugyan, hogy valaminek értékét megérezzük, ez azonban felteszi, hogy az a bizonyos érték meg volt, mielőtt én felfedeztem volna. A pszichologizmus legértékesebb hajtása az intellektuálizmus, mely az embernek kétségtelenül legnemesebb életmegnyilvánulásában, intelligens, eszes mivoltának teljes öntudatra emelésében keresi az érték gyökerét és kiinduló pontját. Lehetetlen el nem ismerni ez álláspont tisztult nemes voltát, melynek az előbbi két irányzat mellett jelentékeny fölényt biztosit az, hogy az ember méltóságának legszublimisabb formáját veszi fel a magyarázat alapjául. Kétségtelen, hogy ez az álláspont az érték-

nek és az értékességnek olyan határozmányait képes megpillantani, mely a két előbbi irányzattól úgyszólván teljesen elválasztja. Az intellektualizmus már igyekszik kiragadni magát abból a konstrukcióból, mely az értékben csak pszichológiai produktumot lát s az értékek viszonylagosságán felülemelkedve, az önérték fogalmának preciz kialakitására törekszik. Tovább azonban nem jut, mint annak megállapitására, hogy értékes a tárgyak azon vonása, melyet bennük az öntudatos intelligencia értékesnek talált. Elismeri tehát az értéknek valami objektiv vonását, mely az objektumra utal, de ennek kellő kidomborítását nem tartja feladatának. Megelégszik azzal az eredménnyel, hogy az érték ezen objektiv vonását az öntudatos intelligencia szférájába bevonja, hogy reá mint az intelligencia szülöttére az értékesség bélyegét rányomhassa.

Az emberi szellem értékes voltát senki sem tagadja. Az intelligenciának mint legfőbb értéknek odaállítása kétségtelenül helyes, de magában tisztán formalisztikus dolog, mert felmerül a kérdés, hogy vajjon minden intelligencia értékes-e s ha nem, miért ilyen az egyik és miért nem a másik? Másfelől nyilt kérdés marad: hogyha elismerjük az érték objektiv vonását, miért tesszük ezt; miért tudjuk magunkat erre kötelezve; van-e annak, hogy valami értékes, különösebb megkülönböztetője, valami sui generis volta, vagy itt is csak arra jutunk, hogy ez az objektiv vonás csupán azért értékes, mert az intelligencia olyannak ismerte fel. Ez esetben az objektiv vonás, mint ilyen, elveszti különállásának jogosultságát, az »értékesség« jelzőjének speciális határozmányai elmosódnak s kényszerítve vagyunk általános ismeretelméleti kategóriákra visszatérni, hogy az érték fogalmára valamiképpen eljussunk.

Az intellektuálizmus sem juthat el az abszolut érték fogalmának világos körvonalozására. Megköti kezét egyfelől az általában pszichologiainak mondható álláspont, mely még objektivebb ismeretelméleti megállapitásaiban is lenyügözi. Ennek szükségszerü következménye — s másfelől ebben rejlik alkalmatlansága — az, hogy az érték

objektiv logikai jellemét is kénytelen bizonyos subjektivisztikus vonásokkal megtoldani, illetőleg az utóbbiakat az előbbiek alapjául feltüntetni.

Az érték objektivitásának megalapozását *metafizikai* úton akarja adni az értékelméletnek egy szintén újabb irányzata. Ez irányzat kétségtelen érdeme az, hogy az érték abszolut érvényességét eleve elismeri. Végzetes hibája azonban, hogy ennek alapját nem az érték sui generis voltában keresi, hanem e helyett metafizikai hypostasisokat vesz fel a problema megfejtésére. Ez irányzat igen helyesen belátja, hogy bizonyos értékek elismerésére az emberi szellem szükségképpen kötelezve van. Ezt azonban nem a gondolkodás törvényszerűségéből és az érték logikai természetének sajátos praestabilita harmóniájából, hanem az érték abszolut voltának metafizikai szubstrukciójából akarja megérteni. Azért találkozunk pld. Münsterbergnél (Philosophie der Werte) azzal a föltevéssel, hogy az értékek alapját egy ős-énben kell keresnünk s ami ezen minden én feletti őslény akaratának megfelel — az az értékes. Ez őslény felvétele azonban Münsterbergnél még nem jelenti egészen az érték szubstancializálását, mert nem áll mint Isten, a dolgokon kivül, hanem mint őserő, személytelenül működik bennünk. Az abszolut érték egyetemes érvényüsége, az individualis akarástól való függetlensége tisztán áll előtte, minthogy azonban erre másként magyarázatot nem talál az érték sajátos természetében, azért kénytelen, ha burkoltan is, az érték abszolut voltát heterogén alapokból kimagyarázni.

Csaknem ugyanezt az eljárást találjuk I. Cohnnál, aki az igazság objektiv érvényességét, tehát logikai értékét, csak úgy tartja megmenthetőnek, ha az individualis én mellé egy magasabb (überindividualis) ént veszünk fel, mely az ismeretek egyetemes érvényüségét ránk nézve biztositja. A megismerésnél — úgymond — az egyes én igyekszik individualitásától megszabadulni s éppen ennek sikerességében rejlik az igaz ismeret objektivitásának lehetősége.

Az érték alapja e szerint egy újabb entitás volna,

melyet jelen esetben *individum fölötti énnek* nevezünk. Az érték visszavezettetik egy magasabb valóra, melyben az ismeretek érvényessége gyökerezik. Világos a circulus vitiosus, mert ez a metafizikai fogalom számunkra elképzelhetetlen s ha nem kapunk magában az érték természetében olyan sajátságokat, melyek annak érvényességét biztosítják, akkor az egész értéksorozat nélkülözi a szükséges alapot.

Mi tehát a teendő, hogy ezen nehézségektől és ellenmondásoktól az értékelméletet megszabadítsuk? Az összes eddigi kutatások alaphibáját nem kereshetjük másban, mint a kiindulás helytelen voltában. Az érték keresése eddig részben *túlságos empirisztikus* módon, vagy legalább is tisztán pszichológiai keretekben mozgott. Pedig az értékesség sajátossága ez alapon sohasem lesz megoldható. A kutatók nagyon jól érzik, hogy az értéknek a megismeréstől függetlennek, abszolut természetűnek, egyetemes érvényűnek kell lennie, de minthogy kiindulásuk helytelen, az előbb felsorolt sajátságokat az ismerő, vagy értékelő alanynak az értékhez való magatartásából igyekeznek megérteni, illetve a kettő között összhangzást teremteni. Minthogy azonban az érték megismerésének pszichologiai analiziséből egyetemes érvényü ismeretre eljutni nem tudtak, mert ez lehetetlenség, azért voltak kénytelenek az érték objektivitásának megvédése céljából a magyarázat minden lehető és tudományosan egyszer sem igazolható módjához fordulni. Mihelyt a S—O viszonyából indulunk ki az érték mibenlétének megállapításánál, már fundamentális hibába estünk, mert az az egy dolog bizonyos: hogy *a S is valóság, az O is valóság, az érték pedig nem valóság*. A fenti alapon tehát az értéknek csak két valóság viszonyában rejlő relativ sajátságait vagyunk képesek többé-kevésbé helyesen megállapitani. Még ez sem volna nagy baj, ha a kutatások e szük terrénumon is nem váltak volna egyoldaluakká a S javára. Mert a S—O viszonyában az O mindinkább kisebbedett és magának az objektumnak belső logikai értéke teljesen elmosódott. Maga Meinong, kinek pedig »*tárgy elméletében*« (Gegenstands-Theorie) egy va-

lóban modern metafizika újjászületését láthatjuk, nem tud tovább jutni ennél, mikor az érték következő definicióját adja: valamely tárgynak akkor van értéke, ha megvan benne az a képesség, hogy egy kellőképpen tájékozott alanyban az értékérzés (Wertgefühl) felkeltéséhez tényleges alapot szolgáltasson. Ez a definició tipikusnak mondható s röviden kifejezve annyit jelent, hogy az érték ratio cognoscendije az érzésben keresendő.

Mi a tanulság mindezekből? Az, hogy az érték eredetének minden olyan ismeretelméleti alapozása, mely a kérdést pszichogenetikus szempontból állítja előtérbe, nem célravezető. Az értékelmélet akkor lesz igazi tudomány, ha ezen elemektől teljesen megszabadul. Azért már a kiindulás sem helyes, mert nem az a kérdés, hogy az ismerő szubjektum miféle alanyi reakciói keltik fel bennünk az érték érzését. Elismerjük ugyan ezen kérdés kiváló fontosságát is, mint amely hivatva van lelki életünk számos oly életmegnyilvánulását feltárni, melyek az emberi pszichének talán legéletbevágóbb s az élet megértésére és a kultura változatos produktumainak helyes és kellő megbecsülésére legszükségesebb feltételei. A szigoruan tudományos értékelméletben azonban ezeknek kutatása másodrendü feladat. Az érték pszichogenetikus eredete csak másodsorban érdekel, mert mint egy legújabb értékelméleti mű szerzője megjegyzi, »a transzcendentális megállapítások tartalmán mit sem változtat az, ha bármit is tudok azok eredetéről.[1] Nekünk első sorban az érték »essentialis« sajátságait kell feltárnunk. Azért kiindulásunk sem lehet sem a S, sem az O, sem e kettőnek viszonya, hanem az értékesség sajátos, sui generis természete. Meg kell állapítanunk azért első sorban az érték általános logikai feltételeit, melyek az egyes érték-disciplináktól és az érték aktualitásától, vagyis magától a tapasztalati anyagtól teljesen függetlenek. Ezt a tudományt merész szóval az érték metafizikájának lehetne nevezni, amennyiben feladata az értékesség a priori természetü határozmányait megvizsgálni. Ez a szoros érte-

[1] Th. Lessing: Wertaxiomatik 1914. XII. lap.

lemben vett értéktan tisztán *theoretikus* diszciplina. Az egyes értéktudományok különös feladata azután, hogy az érték sajátos logikai vonásainak ismeretével felszerelve, ezeknek normativ jelentőségét kidomborítsák s specifikus ismereti tárgyaikat az értékesség általános törvényeivel összhangzásba hozzák, illetve az előbbiek és utóbbiak közötti egyezés szükségességére — feladatukhoz képest — rámutassanak.

Talán említeni se kell, hogy egy ilyen általános természetü tan kiindulási pontjául csak az önérték szolgálhat, mert az érték abszolut természetének felfedése nélkül pozitiv értékelmélet el sem képzelhető, mint ezt Böhm Károly kimutatta. Ezért az érték belső logikai alkatának, minden vonatkozástól mentes, teljes izoláltságában való megismerésére van szükség. Meg kell találnunk az értékességnek azon egyetemes érvényességü, tapasztalástól független elemeit, mint a hogyan a logika a logikai törvények a prioritásában és egyetemes érvényüségében megtalálta minden tudományos megismerés végső alapjait. S éppen az a körülmény, hogy — mint Kant a Tiszta Ész Birálatában kimutatta — az észtörvények a priori természetében minden tudásnak tapasztalattól független, örök érvényességü alapmozzanatai rejtőznek, könnyiti meg az értékesség általános logikai feltételeinek megállapítását is.

Maga az *érvényességi mozzanat,* mely az értékességnek jellemző momentuma, éppen a tiszta észelvek aprioritásában, a logikai törvények tapasztalattól mentes egyetemes érvényűségében található meg. Éppen azért az értéktörvények fel is teszik már a logikai elvek érvényességét, ami azonban nem azt teszi, hogy ez által az értéktörvények sajátos sui generis volta csorbát szenvedne. A logikai törvények ugyanis az érvényességnek legáltalánosabb, legtisztább formáját mutatják, míg az értéktörvények magára az értékre, mint objektiv tüneményre vonatkoznak — természetesen tekintet nélkül tényleges előfordulására, vagy magára az értékelés pszichologiai folyamatára. Kérdés azonban, hogy mi az az objektiv tünemény, melyet értéknek nevezünk?

Az érték mindig valaminek az értéke s így feltételez valamit. Nevezzük ezt tárgynak, amelynek értékéről szó lehet. Míg a logikai törvények az érvényességet, az értékességnek legkardinálisabb sajátságát, legtisztább alakjában juttatják kifejezésre, addig az értéktörvények ezen egyetemes érvényességü törvényeket bizonyos dolgokra, mondjuk: valóságokra való vonatkozásukban tekintik s éppen ez az, amit specialiter értéknek kivánunk nevezni. Mondjuk tehát, hogy az érték az érvényességnek a valóságra vonatkoztatott, tehát a valóságra alkalmazott kifejezésmódja.

Mert mit is jelent az: értékesnek lenni? Az értékesség csak olyan valamit jelenthet, ami sohasem változó, örök érvényességü. A valóság értékét tehát azon változatlan logikai mozzanataiban kell keresnünk, melyek a valóságtól és változásaitól függetlenek s így állandó jellegüek. Amint a formális logikai alaptörvények teljesen függetlenek a létezés kategóriáitól, — épp oly független az érték a valóság változásaitól. S azért a valóság és érték viszonya a létezés és érvényesség viszonyainak egy speciális esete, ami más szóval azt teszi, hogy a valóság értékes vonásai a valóságtól függetlenek s végső eredményben a logikai alapelvekben gyökereznek.

I. A megismerés intuitiv és diszkurziv módja.

Mindenki által tapasztalt tény, hogy a bennünket környező világban, szellemi életünk összes megnyilvánulásaiban fordulnak elő olyan dolgok, amelyek jelentése önként szemünkbe ötlik. Vannak tételek, melyeknek igazságában senki sem kételkedhetik, vannak a világ és szellemünk között olyan vonatkozások, melyeknek jelentése nem szorul bővebb magyarázatra és első pillanatra világos. A tudomány a tapasztalatot evidens tételek felállításával anticipálja. Ezeknek igazsága független attól, hogy később a tapasztalat igazolja-e vagy sem. Az ilyen tételekről azt mondjuk, hogy önmagukban érvényesek. Hasonló jelenségek más téren is láthatók. A jó cselekedet kvalitását, a művészi alkotás aesthetikai hatását

az egyéni önkéntes megítélésétől független, egyetemes érvényü tételek szabályozzák. Nincs ebben semmi misztérium, megértése nem kívánja sem az ember felett álló magasabb »Én«, sem az egyeseket kényszeritő »általános tudat« föltevését. Amaz metafizikai homállyal, ez pszichologista köddel burkolja el az emberi szellem ezen páratlan finom élményét. Hogy ezt beláthassuk, nincs szükség arra sem, hogy transcendentalis kényszeritésre gondoljunk. Már Brentano rámutatott, hogy némely tételek igazságának belátásához a kényszer érzetének semmi köze sincs s ez a megjegyzés teljes figyelmünket érdemli meg, mert az emberi ész ezen belátásai spontán természetüek. *Magukban* birják érvényességük jogosultságát s azért ennek alapját semmi külső, heterogén elemből, hanem értékes voltukból magából kell kimutatni.

De fölösleges ezt a belátást a tudás teréről leszorítani s a hit tárgyai közé sorolni. Ezt csak az teheti, aki a tételek érvényességének sajátos vonását nem látja; még kevésbé szükséges ezen tételek értékének belátásánál az érzésre rekurrálni, mintha ez döntő szerepet játszana az igazság megismerésében.

Az érvényes tételek az emberi tudás legbiztosabb alapjai. A legabstraktabb tudomány megállapitásai felette állanak a hétköznapi tökéletlen megismerés adatainak; ezért az emberi szellemnek a tudományos megismerés föltételeit kell megismernie s abból kiindulnia, mert ezek függetlenek a tapasztalati adottságtól. Be kell látnunk, hogy ismereti világunk közvetlenül biztos alaptételeken nyugszik, melyek igazságának érvénye önmaguk immanens sajátossága, vagyis más szóval: *be kell látnunk, hogy az értékek egészen specifikus világintenciók.*

Midőn tehát az intuicióról beszélünk, nem rejtett valóságok közvetlen megérzését értjük rajta, hanem az érték megismerésének sajátos módját. Az intuitiv megismerésnél nincs meg az ismerő alanynak az ismereti tárgygyal való az a szembenállása, melyet S—O-val szoktunk jelölni. Hiányzik ez azért, mivel ebben az esetben ismerésünk nem valamely külső tárgyra vonatkozik, hanem mintegy önmagunkból merítjük ismeretünk tárgyát. Azért az értékesség az S—O viszonya fölött

áll s megismeréséhez a valóság semmi salakja nem tapadhat. Tartalmát úgy jelölhetnők: tiszta intenció, szemben a valóság megismerését jelző objektiv intenciókkal. Lehetne másként tiszta gondolatnak is nevezni, melynek étheri finomságára a lét kategóriája épp úgy nem alkalmazható, mint az észre, mely azt gondolja. Ennek a tiszta gondolatnak igen találó jellemzését találjuk Geyser könyvében.[2]

Szerinte ez csak mint legelvontabb abstrakció gondolandó s mint ilyen a valóságos gondolkodásban vagy a tudományos munkában elő sem fordul. A tiszta gondolat fogalma semmi olyat nem foglal magában, ami a létezőktől, vagy ezek bárminemü ekzisztenciális vonatkozásától függővé tenné. A tiszta gondolatnak a minden relációtól való ez a mentessége adja meg magának az értéknek is speciális jellemvonását, melynek értelmében az értékekre sem az objektiv, sem a szubjektiv jelző nem alkalmazható; éppen ezért beszélünk azok érvényességéről.

Ebben a tiszta intencióban, melyben a S—O-tól eltekintve, egy felsőbb egység, az érvényesség alakul ki, — rejlik a megismerés intuitiv formájának új momentuma. Helyesen lehet tömörítő, izoláló aktusnak tekinteni, mert a valóságtól való teljes elkülönítésben, az ahhoz kapcsoló relációk elszakításában rejlik sajátsága. Ezen egybeolvadás az, ami az igazság közvetlen megértésének magyarázata.[3]

Az eddigiekből világos, hogy az intuició tárgya nincs a reálitásban, nem támaszkodik szemléleti alapra, sőt teljes tisztaságában a szemléletnek minden elemét nélkülöznie kell, mert ez csak korlátokat szab elébe. Az intuitiv megismerés Kant szavával élve, a »synthetisch Allgemeines«-től a különös felé halad, vom Ganzen zu den Theilen«. Éppen ebben az abstraktumban, ebben a szemlélettől mentes tudásban rejlik az emberi megismerés alapja. Éppen ezért, valahányszor az intuitiv megismerés a szemléletre támaszkodik, — nem értékes voltának bizo-

[2] Grundlagen der Logik. Münster. 1909. 47. l.
[3] Böhm: Ember és világa. III. k. 209. l.

nyitása, hanem csak a szemlélhetetlen érvényesség reális illusztrálása céljából, — mindannyiszor veszit finomságából, mert a szemlélet csak vaskossá teszi azt a tartalmat, mely az érvényesség fogalmában benne rejlik. Ezért a logikai érték intuitiója a legtisztább és legsublimisebb, amint ezt a tiszta geometria és tiszta matematika is bizonyitják, mert ezek legteljesebben elszakadnak a valóságtól. Mig a moralisnál, ahol az emberi cselekedetek vagy az aesthetikánál, ahol a művészi alkotások inkább szemléleti adatok, kevésbé salakmentes az intuitió. Jól értsük meg a dolgot, a »jó« vagy a »szép« értékének érvényessége teljesen független a valóságtól s emez azt nem befolyásolhatja; csak azt akartuk kifejezni, hogy a morális és az esztétika vonatkozhatnak a szemléleti valóságra, ellenben a logika és matematika alapelvei ilyen értelemben sohasem.

Poincaré a matematikában és geometriában észlelhető nagy átalakulást, mely e tudományokból a szemléletnek teljes kiküszöbölésére törekszik, — éppen abban látja, hogy a szemlélet sohasem képes azt a szigoruan bizonyos ismeretet nyujtani, mely e tudományok természetéhez oly szorosan hozzá tartozik. Ez a felfogás jut kifejezésre a modern lélektanban akkor, midőn felismeri, hogy a gondolkodás lényege nem a szemléleti elemekben keresendő (Messer).

A megismerés szemléleti tárgyaihoz, vagyis a valósághoz, sohasem férhetünk hozzá közvetlenül. Az adott tárgy legfontosabb analysise után mindig marad fenn valami, ami elménk számára megközelithetetlen, tehát irracionális elem. Ezen irracionálitás elleni küzdelem nyomait őrzik Platon ideájától elkezdve Spinoza szubstanciáján át Kant noumenon-jáig mindazok az elnevezések, melyeket a valóság megismerését sürgető gondolkodás alkotott. Minthogy az intuitiv gondolkodás a valósággal s annak szemléleti elemeivel semmiféle relációban nem áll, azért mentes ezen irracionális maradványtól; ez a közvetlensége az, ami a világ jelentéseiben rejlő önértékü vonásokat számunkra ismertté teszi.

Az intuitiv megismerés legfontosabb eredménye a jelentés megismerése.

Midőn a valóság egyes adatai elmosódnak, a szemléleti, hallási s egyéb érzéki vonások teljesen háttérbe szorulnak s ezzel szemben a tartalom sokfélesége, mint egységes nem szemléleti tudás lesz ismeretünk tárgyává — ezt nevezzük jelentésnek. A jelentésben — az intuitiv megpillantás momentumában — az egyes alkotó elemek elmosódnak, az érzékiség adatai nem mutatkoznak bizonyos phenomenologiai sorrendben egymás után, ezek felderítése ugyanis utólagos ismerettani boncolás eredménye, hanem a tárgy egész tartalomkomplexuma egyszerre, simultan módon jelentkezik. Maga a jelentés voltaképpen mindazoktól az adottságoktól különbözik, melyek tartalmilag benne feltalálhatók. Felismerésének intuitiv volta éppen abban rejlik, hogy a benne foglalt vonásoktól függetlenül nyomja rá bélyegét a valóságra. Benne rejlik az az erő, mely a sokféleséget egységbe foglalja s a változó mozzanatok közt, mint maradandó kontans elem, a valóságot úgyszólván megfoghatóvá teszi számunkra, vagyis racionizálja.

Másként áll a dolog a diskurziv felfogási módnál. A szemléleti elemek összefoglalása bizonyos gondolkodási processzust feltételez s éppen a részletek ezen átfutása (diskursus) jellemzi a valóság megismerését. Az egységes intuitiv ismeret, melyet kompakt izoláltsága és szintetikus vonása tesz jellegzetessé, itt szétvetődik részleteire. A valóság kimeríthetetlen szemléleti vonásai szétszaggatják az ismerő tevékenységet, megindítják a különböző funkciókat s így létesül az ismerésnek szaggatott, diskursiv sora. Az intuitiv ismerést ezzel szemben folytonosnak nevezhetjük, mert ennek közvetlenségét nem korlátolják az ismereti tárgynak kényszerüen előnkbe tóduló vonásai. Ha pl. ezt az ítéletet mondjuk: a föld mozog, akkor ebben a tételben egy igaz jelentés jut kifejezésre, mely a felállított tétel közvetlen megértésének következménye. Míg ha a földet és a mozgást akár külön-külön, akár együttvéve, a valóságra vonatkoztatjuk s a földben a többi bolygók egyikét, ennek jellemző sajátságát, megkülönböztető vonásait vizsgáljuk, akkor az előbbi tétel érvényességét a szemlélet korlátaival homályosítjuk el. Ek-

kor a tétel alkatrészeinek csupán diskursiv természetű megismerése jöhet tekintetbe. Mindez későbbi fejtegetéseinkben válik teljesen érthetővé. A tétel, amennyiben érvényes, érzéki igazolásra nem szorul, amennyiben reális vonásait keressük, a szemlélet korlátaira vagyunk utalva.

Az érvényesség tehát a létezéstől független vonás s így a dolgok értékére nézve azok szemléleti tartalma semmi befolyással nincs. Az előbbi vonást az intuitiv megismerés alapján nyerjük, mely a szemléleti vonásokat teljesen nélkülözi, mig az utóbbi a szétbontó diskursió eredménye, mely a valóság szemléleti vonásaira támaszkodik.

II. A jelentés értéke.

Mit ismerünk meg tehát a valóságról az intuitio segitségével? Ez a kérdés nézetünk szerint a valóság és érték viszonyának legsarkalatosabb pontja, az értékelméletnek legfontosabb problemája. A kérdés ismerettani, de nem pszichológiai; megoldásának főfeladata az, hogy az érték kritériumát feltétlenül biztos logikai alapra fektesse. Ezért a megoldásnak óvakodnia kell mindentől, ami ezt az objektivitást zavarhatná.

Az a logikai koncepció, mely a fenti problema megoldását adja, olyan kell, hogy legyen, mely a megismerés szubjektivitását és a valóság irracionálitását teljesen kiküszöböli. Meg kell tehát keresnünk azt a zárt szintetikus egységet, mely az előbb említett követelményeknek megfelel. Már eleve állítható, hogy ez a szintézis nem pszichológiai eredetü, hanem az ész és valóság közötti ősrelációnak tisztán logikai kifejezője. Ez a szintézis logikai priusa kell, hogy legyen bármely lélektani processzusnak, mely a megismerést kiséri, sőt meg kell előznie az öntudatos reflexió bármely formáját is. Midőn ebbe az ősszintézisbe bele kerül az »én gondolom reflexiója, akkor már felbomlott annak eredeti egysége s szétválik az alany és tárgy megfejthetetlen nehézségeket rejtő dualizmusára, vagyis más szóval: a koncepció logikai értelme átcsuszik a pszichológia talajára s ezzel

használhatatlanná válik. Ez a hiba csuszott be Kantnál az apperceptió eredeti szintetikus egységéről szóló tanba.[4] Kant éles elméjével felismerte ugyan a tiszta apperceptio különbségét az empirikustól, továbbá azt is, hogy ez a képzet a spontaneitás aktusa, azaz nem tekinthető az érzékiséghez tartozónak. Azzal azonban, hogy az apperceptió szinthetikus egységét az öntudat transzcendentalis egységével egyértelmünek mondja, elhomályosítja azt a határt, mely a tiszta apperceptió logikai természetét az utóbbinak pszichológiai momentumaitól elválasztja.

Az általunk kontemplált szinthetikus egység értelme igen közel áll Bolzano »Vorstellung an sich«-jéhez. Ez a kifejezés teljesen mást jelent, mint a »képzet« azon általános pszichológiai jelentése, mely bizonyos szubjektiv vonatkozást feltételez. A képzet magában« az emberi tudattól függetlenül is megáll. Vonatkozhatik valamely reális, vagy ideális tárgyra, de attól toto genere különböző, sőt némelyik semmiféle tárgyra nem vonatkozik, mint pl. a »semmi«, vagy »v—l« képzetei.[5] A »képzet magában« — tehát nem valóság, sőt nem is vonatkozik mindig a valóságra; keletkezésében és elmulásában a gondolkodástól teljesen független. A gondolatot követheti, vagy megelőzheti (anterieure et posterieur aux pensées), mint Leibniz mondja. Bolzano ezen fogalommal — mint Bergmann találóan megjegyzi — a sok (pszichologiai) képzet *egységes* jelentésének alapul szolgáló *tényállást* akarta jelezni.

A Bolzano-féle »Vorstellung an sich« két igen fontos momentumot foglal magában, mint láttuk. Ezek egyike a gondolkodástól való függetlensége, másik az, hogy nem valóság, sőt nem is vonatkozik okvetetlen a valóságra.

Ezek a tulajdonságok jellemzik a megismerésnek általunk keresett szintézisét is, mely eszerint a szubjektiv ismerési processzus ingatagságát, valamint a valóságot, — melynek teljes megismerése számunkra amugy is lehetetlen — magából kizárja. Nem az alany és tárgy viszo-

[4] Kritik der reinen Vernunft. 1787. 16. §.
[5] Wissenschaftslehre 49. §.

nyáról van itt szó, hanem egy magasabb egységről, mely merő logikai elemeket rejt magában s így nincs benne semmi materiális vonatkozás sem az alany, sem a tárgy részéről.

Mi már most az, ami a valóságtól és az ismerési processzustól egyaránt független, minden szemléleti elemet magából kizáró szintetikus egység? Ez nem lehet egyéb, mint *a valóság jelentése*. A megismerés ősszintézisének logikai értelme a jelentésben nyer — úgyszólván — konkrét alakot. A jelentés objektivitása és állandósága teszi lehetségessé, hogy a megismerési processzus sokféleségétől, valamint a valóság megszámlálhatatlan és változó részleteitől eltekinthetünk. Ha én azt gondolom vagy mondom: »ember«, ezzel nem egy embert jelölök meg, hanem végtelen számut, melyek mindegyikének megismerése nem is lehetséges. Minden jelentés a valóság végtelen számu individualitását foglalja össze s ezért lehetne a valóság ideális lecsapódását látni benne anélkül azonban, hogy ezzel a valóságra való vonatkozását állitanók. »Az ember« jelentése egészen különbözik annak reális megfelelőjétől, sőt, ha ilyen nem volna, a jelentés objektivitása akkor is változatlan. A jelentés tehát teljesen vonatkozásmentes a reális valóság irányában, de éppen ilyen az ismerő alannyal szemben is. Bármily különbözők az érzéki megismerés adatai, bármily változatosak azon faktorok, melyek az ismerési processzusban résztvesznek, ez semmi befolyással sincs valamely jelentés objektivitására. »Gyülölet« jelentése pl. teljesen független attól, hogy valaki azt milyen konkrét esetben tapasztalta, vagy pl. hogy egy civilizált vagy egy kevésbé intelligens ember ismerte meg. Bármily sokféle formája is van a gyülöletnek a valóságban, a »gyűlölet« mégis az, ami. Sohasem fog sem »szeretet«-et, sem bármi más egyebet jelenteni. Jelentésének ezen objektiv maradandósága független a megismerőtől és a megismert konkrét esettől.

A jelentés tehát az a tiszta gondolat, mely független magától az elgondolástól; az ész és valóság közti ősreláció, mely független az ész ismerő tevékenységétől épp úgy, mint magától a valóságtól.

Az, amit Herbart mondott a fogalmakról, hogy t. i. sem nem reális tárgyak, sem nem a gondolkodás valódi aktusai, a jelentésre nézve is érvényes. De a jelentés még több mint a fogalom; közvetlenebb, biztosabb, a fogalmi közvetítéstől független tudat. Ezen biztossága, assertorikus jellege különbözteti meg minden más megismeréstől s ruházza fel egy oly tulajdonsággal, mely a valóság és érték viszonyára nézve döntő fontosságu s röviden úgy fejezhető ki, hogy minden jelentés involválja, vagyis magában rejti az igazságát.

A jelentés megmarad akár gondolom, akár nem, még akkor is, ha egyáltalában nem képezi ismerési aktus tárgyát; azonossága a megismerés problemájának végső, visszautasíthatatlan posztulatuma, mint Husserl igen helyesen megjegyzi.[6] Tisztán logikai momentumokat rejt magában s azért nem úgy kell felfogni, mint valamely reális szubstratumra való vonatkozást. A jelentés ezen abszolut, vonatkozásmentes értelmében úgy tekintendő, mint a logikai érvényesség principium individuationisa.

Ennek belátása után egy lépéssel tovább mehetünk s megállapíthatjuk, hogy az igazság nem csak az ítéletben található, amint ezt — úgy vélem Aristoteles egyoldalu interpretálása folytán — a gondolkodók csaknem kivétel nélkül évszázadokon át hirdették.

Az igazság az ítélet előtt is érvényes és sokkal ősibb momentuma az emberi megismerésnek, semhogy azt az »alany és tárgy diremtiójával«, vagy a »helybenhagyás«, »elismerés« aktusainak odafüggesztésével lehetne megközelíteni.

Már Aristoteles igen élesen különbözteti meg a fogalomban és az ítéletben, mint kapcsolásban rejlő igazság különböző természetét. Az előbbi, t. i. a fogalmi igazság megelőzi az ítéleti igazságot. Az a szinthézis, mely a τὸ τὶ és a τὸ τὶ ἦν εἶναι egymásra való vonatkozásának eredménye, sokkal ősibb, mint az ítéletben létesített kapcsolat. Az ész intuitiója képesít az előbbire, melynek segitségével az adott sokféleségből képesek vagyunk kiemelni

[6] Husserl, Logische Untersuchungen II. 100 l.

a tiszta formákat, a maradandó lényeget, az intelligibilis tárgyakat (τὰ νοητά). Ebből látható, hogy Aristoteles az ellentét nélküli igazság fogalmát nem az ítéletben, hanem az egyszerü létezőben keresi. Az egyes (egyszerü) — mint mondja — ha megáll (εἰ σύγκειται), igaz, ha pedig nem igaz, akkor nem is létezik. Ennek megragadása maga az igazság (τὸ δ' ἀληθὲς τὸ νοεῖν αὐτά).[7] Aristoteles realisztikus hajlandósága azonban sajnos nem engedte meg, hogy az igazság természetét a létezőétől tisztán megkülönböztesse, s azért az ellentmondás nélküli igazság fogalmát nem érvényességének sajátos logikai természetéből igyekszik megérteni, hanem szubstancializálja olyanformán, hogy az ellentmondás nélküli létnek, mely mint láttuk, az igazság alapja, különös fajtáját, az ὂν ὡς κυρίως-t veszi fel.

A jelentés igazsága tehát épp úgy fölötte kell, hogy álljon az alany és tárgy viszonyának, mint az igaz és tévedés ellentéteinek. Azért lényege nem tartalmában, illetőleg ezen tartalomnak a valósággal való kongruenciájában keresendő, hanem logikai alkatának abszolut érvényességében. A jelentésre tehát a létezés semmiféle kategóriája sem alkalmazható, keletkezését sem az oktörvény, sem az ismerés processzusának mechanizmusa nem magyarázza; nincs az időben s így nem is lehet időben lefolyó ismerési processzus eredményének tekinteni. Tévedés volna azt is gondolni, hogy a benne való helyes képmását kell látni s ettől függ igazsága. A jelentés igazsága teljesen független a tapasztalástól s érvényessége semmi tapasztalati igazolásra nem szorul; nem tapad a valósághoz s ezért a jelentés és valóság közötti viszonyról csak megszorított értelemben, azon alapon lehet beszélni, amennyiben a jelentés a valóság egyes alkotó részeiben benne rejlő, de azoktól függetlenül is fennálló logikai momentumokat foglalja magában. A jelentés tehát a valóságnak se nem szüleménye, se nem toldaléka, hanem a benne rejlő abszolut érvényességü logikai momentumok hordozója. Értékessége ennélfogva nyilvánvaló, mert hisz soha el nem évülő logikai momentumo-

[7] Metaph. IX. 10; 1052. a. 1.

kat rejt magában. Nem függ sem az ismerő alanytól, sem az ismert valóságtól. Logikai strukturáján sem az emberi megismerés, sem a tapasztalati adottság bármily újabban felmerülő alakja nem változtathat. Értékességéhez évezredek munkája sem adhat hozzá többet, mint amennyit a benne levő logikai mozzanatok a priori tartalmaznak.

Azon logikai momentumok, amelyek a jelentésben előfordulhatnak, a dolog természeténél fogva formálisak. Maga a tartalom a változás folyton hullámzó törvényeinek van alávetve s így róla egyetemes érvényü tétel fel nem állítható. Viszont a változás mellett vannak olyan momentumok, melyek állandóságuknál és egyetemességüknél fogva elkülönödnek az előbbiektől.

Ezekben az utóbbi, maradandó vonásokban kell a valóság értékének csiráját keresnünk. Ezekben az egyetemes érvényü logikai mozzanatokban rejlik a jelentés kialakulásának lehetősége s igaz voltának evidenciája.

A jelentések gazdag sokfélesége csak úgy érthető, ha a valóság egyes alkatrészei külön-külön sajátos zárt individualis egységeket alkotnak. Ezen zárt egységek kialakulásainak feltétele pedig az azonosság.

A valóság végtelen számu konfigurációja csak ilyen zárt egységekké tömörülés útján válik érthetővé. Minden ilyen egységnek a priori logikai feltétele önmagával való azonossága.

A jelentés érvényessége tehát az azonosság principiumára vezethető vissza, mely annak egyúttal ismereti feltétele s így voltaképpen nem egyéb, mint az azonosság elvének a valóságon keresztül megjelenő érvényességi mozzanata, vagy más szóval a valóság értékének az azonosság elvén felépülő kifejezője.[8]

Az azonosság nem jelent egyenlőséget, aequivalentiát. Azért a szokásos megjelölés, A—A nem fejezi ki az azonosság elvében rejlő fontos logikai momentumot. Vala-

[8] Azért helyesen jegyzi meg H. Cornelius, hogy az igazság problemájának megoldására nézve elsőrendű követelmény az itéletben előforduló fogalmi symbolumok szilárd jelentése. Ez a követelmény pedig az azonosság elvében gyökerezik.

mely dolognak önmagával való azonossága voltaképpen el sem gondolható. Ha ugyanis az identitást elgondolni akarjuk, akkor a tárgyat összehasonlítjuk önmagával, vagy megkülönböztetjük önmagától s így egybevetjük. Ez a processzus azonban merőben ellenkezik ezen elv felbonthatatlan egyszerüségével és egységességével.

Az identitás elvének reális elgondolása mindenképpen ellentmondásra vezet. Az előbb említett formula (A—A), mint láttuk, nem helyes azért, mert összehasonlítást, »egybevetést« föltételez, amit e logikai principium természete kizár. Sokkal helyesebb megjelölés, mert az előbbi által támasztott mellékes zavaró momentumokat részben megszünteti, az, amely »A est A« alakban adható vissza.

Ez a forma világosan fejezi ki ugyan az identitas értelmét, mely szerint valamely dolog »az, ami«, van azonban egy nagy hibája s ez abban rejlik, hogy az »A est A« ítélet. Az ítélet pedig helybenhagyást jelent. A helybenhagyás viszont valamely szubjektumtól való függésre utal. Ilyenformán az identitás ezen leghelyesebbnek látszó formulája is veszedelmes félreértésre adhat alkalmat. Erdmann igen helyesen mutat rá, hogy az identitásban rejlő »állítás« (Setzung) — sit venia verbo — egyáltalában semmi közösséget nem mutat az igenléssel (Bejahung), minthogy ezen terminus szükségképpen az ítéletre vonatkozik. Az az »állítás«, mely az indentitásban benne foglaltatik, teljesen független minden összehasonlítástól, vonatkozástól avagy igenléstől, éppen ezen természetében rejlik sajátossága.

Az azonosság principiumának logikai értelme annyiban különbözik az »A est A« kifejezéstől, amennyiben a jelentésnek állítása különbözik az ítélet bármily egyszerü formájától.

Érvényessége belső logikai tartalmában keresendő, mely minden »helybenhagyástól« teljesen független. Azért az identitás elvét lehet ugyan ítélet alakjában kifejezni, de csak azzal a szigorú feltétellel, hogy a kettő között semmi olyan összefüggést nem keresünk, mely — mint láthattuk — az »azonosság« logikai tisztaságát és abszo-

lut természetét veszélyeztetné. Azért minden formulánál célszerűbb az identitásnak, a jelentés problemájának megfejtéséhez elengedhetetlenül szükséges azon értelmét kiemelnünk, mely Erdmann fogalmazása szerint így szól: »tárgy és önmagával való azonosság egy és ugyanaz vagy megfordítva: tárgynak lenni annyi, mint önmagával azonosnak lenni«.[9]

Az azonosság elvének magától értetődő követelménye, hogy minden dolog — éppen mert magával azonos — minden egyébtől különbözik. Ez a principium az az ugrópont, amelynek következtében a valóság részekre bomlik, melyek mindenike önálló zárt egységet alkot.

Az azonosságon épül fel tehát a valóság értékének, vagyis jelentésének másik nevezetes logikai momentuma: az egységesség.

Az azonosság principiuma a valóságot számtalan alkotó részre bontja, melyek egymástól elkülönítve szorosan zárt egységükben a jelentések változatlan azonosságának logikai megfelelői. Csak ilyen különálló egységekről állítható az azonosság s ennélfogva mondhatjuk, hogy az identitas és egységesség egymásra útalnak. Az egységesség a valóság egyes alkotó részeit egymással szemben önállóvá teszi s azért az egység az önállóság szimbolumának tekinthető, azért mondja Aquinói Tamás, hogy »minden dolog a saját egységét igyekszik megőrizni«. Az egységesség logikai folyománya végül, hogy minden egységnek kell valami olyat tartalmaznia, ami a másikban meg nem található, mert különben lehetetlen volna saját egységét a másikéval szemben megőriznie. Ezen alapúl az egyes tárgyak individualitása. Ez alkalommal éppen csak megemlítettük ezt a fontos elvet, melyet Leibnitz »principium individuationis«-nak nevez. Nagy jelentősége a következőkben fog kitünni.

A valóság most említett logikai sajátosságai reá vezetnek a jelentés, illetőleg a jelentéssé s így logikai alakzattá tömörült valóság igazságára.

Minden jelentés a valóságnak legtágabb értelemben

[9] V. ö. Logik. I. 242. l.

véve) egy bizonyos részét önti logikai formába s ezáltal állandóvá teszi benne azokat a momentumokat, melyek tőle függetlenül ugyan, de mégis benne rejlenek. Már láttuk, hogy minden jelentés konszolidált tömör egységet alkot, mely önmagával azonos s így minden mástól különbözik. Mi az, ami a jelentéseket ilyen különbözővé teszi? Hisz azok az általános logikai momentumok, melyek a jelentés változatlan fennmaradását biztosítják — ugyanazok. A jelentések azonban nem tisztán formális alakulások. A logikai alapelvek, amelyeken a jelentés érvényessége is alakul, ez alkalommal nem teljes elkülönödöttségükben, — tehát nem mint tiszta formák jelentkeznek. Minden jelentésben van valami tartalmi momentum, mely azonban a valóságból kölcsönözött, sőt nem mindig a valóságra vonatkozó (pl. a geometriában). A jelentésnek tartalma is logikai természetü. Mit teszen ez? Azt, hogy a jelentés tartalmában a valóság állandó örökérvényességű, a logikai alapelvek kereteibe beilleszkedő, tehát legértékesebb vonásai vannak megőrizve. Minden jelentésben tehát a valóság valamely alkotó részének maradandó eleme foglaltatik, mely a jelentés általános logikai, vagyis formális érvényessége mellé egy sajátos individualis érvényességi momentumot is csatol.

A valóságnak minden egyes alkotó részében az identitas és egységesség elveinek szükségképeni folyományaként — kell ilyen individualis logikai momentumot őriznie, amely a jelentés útján belőle kiemelhető.

Ebben a tartalmi momentumban nézetünk szerint fölösleges bárminemü irracionalitást keresni (»Minimum der Denkfremdheit« Cohn, Lask.). Az a tartalmi fölösleg, mely minden jelentés egyik logikai momentuma, éppen ezen logikai alkatánál fogva közvetlenül ismeretes. Magának a valóságnak irracionálitását — vagyis teljességében való megismerhetetlenségét — egy másik igen fontos belátás számára óhajtanók igénybe venni. Ez a következő.

A valóság részben az emberi ismerő képesség korlátozottságánál, részben kozmikus helyzetünknél fogva teljesen meg nem ismerhető s így a reá vonatkozó leg-

alaposabb ismerés is hiányos, mert mindig maradnak oly elemek, oly összefüggések, melyek nem is jutnak a megismerés körébe. Ezért mondjuk, hogy a valóság megismerése irracionális elemeket rejt magában. Ez az irracionális elem már azért sem tünhetik el egészen, mert a valóság végtelen számu alkatrészre bontható, melyek mindenike az azonosság törvényének értelmében egymástól valamely individuális vonás által különböző, zárt egységet alkot. Amint láttuk, minden jelentés a valóság egy ilyen alkotó részének logikai, vagyis állandó érvényességü mozzanatát tartalmazza. Minthogy a valóság alkatrészeinek teljes ismerete végére mehetetlen, azért az ezén alkotó részek logikai momentumát magukba záró jelentések száma is végtelen. A valóság tehát megszámlálhatatlan logikai momentumot rejt magában, melyek tőle függetlenek, nem léteznek, de örökérvényüek — és a jelentések számának végnélküli gyarapodásával együtt jutnak napvilágra.

De magában az egyes jelentésben is számtalan logikai momentum összeszövődése található s a jelentés annál tisztább, individuális sajátságai annál inkább kidomborodnak, mennél tudatosabbá válnak egyes alkotó mozzanatai. Teljes az a jelentés, melynek összes határozmányai evidensek s voltaképpen csak az a teljes jelentés az igazság. A jelentés teljessége magában zárja az összes állítmányokat és jelzőket, melyek róla állíthatók s ezért totalitas annál tökéletesebb, mennél több határozmánya fejezhető ki ítélet alakjában. Ennek fontosságát legtisztábban Leibnitz látta. Az ő individualis szubstanciája magában rejti jövendő fejlődésének összes praesuppositióit. Mindazon sajátos megnyilvánulások, melyeket a valóság valamely alkotó része a jelentés útján tudomásunkra hoz, már eleve benne rejtőztek az illető tárgy természetében. Azért minden igaz állítmány, mely a jelentés komplexumából felszínre hozható, a való igazságán alapul, melyhez az emberi értelem semmi újat hozzá nem toldhat. A való értékének teljes felismerése összes határozmányainak ismeretében áll. Mert az a szubstancia, melynek jelentésében egész jövő fejlődése már benne

rejlik, másként nem értelmezhető, mint hogy annak lényegéhez vagy jelentéséhez mindaz hozzá tartozik, ami róla állítható.

Ezen szubstancia összes individuális adottságai reá nézve lényegesek s ebből semmi sem vehető el s hozzá semmi sem tehető jelentése igazságának meghamisítása nélkül.

Az emberi megismerés ideálja ezek után önként értetődőleg nem lehet más, mint az a jelentésbeli befejezettség, mely egy jelentésü az értékesség teljességével — vagyis az igazsággal.

A jelentés egyes alkotó részeinek megismerése fokozatosan segit a befejezett jelentés megismeréséhez. Az igazság intuitiv megismerése lényegében változatlanul megmarad ugyan, de fokozatosan mélyül el aszerint, a mint a jelentés alkotó részei kifejlődnek. Minthogy pedig ez a kifejlődés (evolució) a jelentés individualis strukturájának teljes átértését eredményezi, azért mondhatjuk, hogy az igazság, — vagyis az értékesség teljességének megismerése — szubjektiv oldalon a felfogás tisztaságában áll. Azért a jelentés totalitása úgyszólván párhúzamos az intuitiv felfogás tisztaságával. Minthogy a jelentés logikai alkatának tökéletessége a valóság minél teljesebb, világosabb megismerésében áll, — mert hiszen a perfekció Leibnitz szavai szerint nem egyéb, mint la grandeur de la realité positive prise precisement — azért igen helyesen állítá föl ugyancsak ő azt a nevezetes tételét, hogy a monade tökéletessége s mindaz, amit a monade képez, egyenes arányban áll a felfogó képesség tisztaságával. Mivel azonban a valóság teljes átértése s így a jelentés tökéletes befejezettsége ránk nézve a valóság megismerésében rejlő irracionális elemeknél fogva csak approximativ, — azért minden jelentése között legtisztább azoké a tételeké, melyekhez a valóságnak semmi salakja nem tapad. A tiszta igazság tehát csakis a legevidensebb, legvilágosabban megérthető logikai elvekben keresendő. A valóság értékének megismerésére irányított összes kutatásainknak helyessége attól függ, mennyiben sikerül a valóságban rejlő logikai mozzanatokat a jelentés útján

kiemelni olyképpen, hogy a logikai elvek érvényessége kárt ne szenvedjen. Ezt kifejezhetjük úgy is, ha azt mondjuk, hogy a valóság értéke nem egyéb, mint kimutatása annak, hogy a logikai törvények a valóságnak is immanens mozzanatai, vagyis érvényességük erre nézve is fennáll.

A jelentés pedig nem más, mint a logikai törvények valóságon keresztül való aspektusának foglalatja, kifejezője.

A jelentések azonban nem állanak egyedül, hanem egymással összefüggenek, állandó vonatkozásban vannak. Ezek a relaciók a jelentések változatlan logikai érvényessége következtében maguk is állandó természetüek s számuk épp oly végtelen és kifürkészhetetlen, mint a jelentéseké. Minden jelentés a priori beletartozik bizonyos relációkba s minél nagyobb a hozzáfűzhető relációk száma, annál világosabban domborodik ki kozmikus értékessége s világosabban tűnnek föl logikai tartalmának speciális megkülönböztető sajátságai. A tudomány egyik legnehezebb feladata a jelentések között elhúzódó relációk logikai természetének pontos megállapítása, mert bizonyos relációk változatlan fennállása tesz lehetővé minden tudományt.[10]

A relációk a megismerésben az ítéletek által válnak tudatossá. Minden ítélet hivatása valamely jelentés természetének megfelelő vonatkozást, relációt feltárni. Az a vonatkozás, amely két dolog között fennáll, az ítéletnél az alany és állítmány megkülönböztetésében, illetve kapcsolódásában mutatkozik. A dolog természetéből következik, hogy az ítéletnek azokat az összefüggéseket kell felmutatnia, melyek a jelentések logikai alkatából kihozhatók s így az ítélet igazsága is azokra a logikai szabályokra vezetendő vissza, melyeken a jelentés érvényessége nyugszik. Ez a tétel másképpen azt fejezi ki, hogy az ítélet igazságát nem az alany és állítmány kapcsolásában, még kevésbé ezen alkotórészek bizonyos aszociativ sajátságában, hanem abban az egységes tartalomban

[10] Pauler, Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. XXXV. füzet.

kell keresnünk, mely az ítélet útján kifejezésre jut; egyszóval az ítélet logikai helyessége az *ítélet jelentésében* keresendő. Maga a kapcsolat ugyanis lehet igaz vagy téves, a jelentés azonban ezen ellentétet kizárja magából. Az ítéletben benne rejlő ezen egységes jelentést nevezi Meinong »objektiv«-nek; ebben rejlik az ítélet érvényességi momentuma.

»Objektiv«-nek nevezi Meinong az ítélet egységes tartalmát. Az ítéletben tehát az alany és állítmány s az általuk külön-külön megjelölt tárgy másodrendü fontosságu, figyelmünk az egységesnek tekintett ítélet tárgyára (Urtheilsgegenstand), vagyis az ítélet jelentésére kell, hogy forduljon. Az »objektiv« azonban nem áll az egyes tárgytól elkülönítve, hanem azon közvetlenül ismeretes jelentés, melyen át a reális tárgyat megérthetjük. Ha pl. ezen ítéletet hozzuk: »hó van künn«, akkor ebben a »hó« az ismereti tárgy, azonban van az ítéletnek, mint egésznek is, külön tárgya, melynek tartalma abban jut kifejezésre, hogy »hó van künn« (dass es Schnee gibt), ez utóbbi, vagyis az ítélet jelentése teszi ki azt, amit az »objektiv«-en érteni kell.

Az »objektiv« nem létezik abban az értelemben, mint maga a tárgy, hanem megáll (besteht) s nem is korrelat fogalom azon korlátolt pszichologiai értelmezés szerint, mely a tárgyat csak egy alany számára létezőnek állítja. Az objektiv az alanytól független, önálló jelentés; közvetlen ismeret szemben az ítéletben előforduló reális tárggyal, mely közvetett ismeret. Érvényessége az időn felül áll, ami azt teszi, hogy minden ítéleti tartalom valami, az időben el nem muló érvényességi mozzanatot rejt magában. Éppen azért minden ítéletben, bármily részleges igazságot fejezzen is ki (pl. én irok), benne rejlik ezen ítélet jelentésének egyetemessége, mely változatlanul megáll mindörökké.[11]

Az ítéletben tehát a logikai tartalom, az egységes jelentés az, ami maradandó. Az alany és állítmány egybekapcsolása lehet helyes vagy helytelen, az ítélet tar-

[11] Böhm, Ember és világa IV. 241. l.

talma azonban nem. Azért a lényeg nem a kapcsolásban rejlik. Ez a körülmény igen fontos belátásra vezet, mely akép fogalmazható, hogy az ítélet nem egyéb, mint a jelentés alkotásnak egyik tudatosabb formája. Ebből következik, hogy az ítélés funkciója nem választható el oly élesen a helyes jelentést alkotó ősi ismerési funkciótól, mint ahogy ezt általában tették a logikában. Az ítéletben ugyanis az a momentum, melyet »helybenhagyásnak« vagy »elvetésnek« neveznek, tisztán szubjektiv eredetű, s mint ilyen nem lehet döntő természetü valamely ítélet helyességének megállapításában. Maga az ítélet tárgya, vagyis jelentése ettől független logikai momentum.

A megismerés intuitiv módja és az ítélet tehát egyugyanazon eredményhez, t. i. helyes jelentések ismeretéhez vezetnek. Csakhogy az intuitió jelentések egészére, míg az ítélet a jelentések relációira vonatkozik. Mivel azonban minden ítéletben valamely közvetlen ismeret (az egységes jelentés) válik tudatossá, ezért az ítélet igazsága ez utóbbiban van s így az ítélet helyessége a benne foglalt jelentés helyességétől függ.

(Folyt. köv.)

A vallástanítás története.

Irta: **Benczédi Pál.**

A vallástanítás történetének fontossága.

A mai ember hajlandó azt gondolni, hogy minden, ami most van, magasan fölötte áll a régieknek s hogy a jelenkor tudományos haladásának semmi oka sincsen a rég multakon való visszatekintésre. Pedig hát a dolog nem így áll. A jelenkor bámulatra ragadó nagy vívmányai nem állottak úgy elő, mint a népmesében ismert tündérpaloták. Ezeket nem bűvészek állították össze varázsvesszővel, hanem folytonos átalakulásnak az eredményei.

Ezen általános szabály alól nem kivétel a vallás és a vallástanításnak kérdése sem. Igaz, vannak még ma is olyanok, akik a vallásban haladást nem akarnak ismerni, akik csak megállapodott dogmarendszereket ismernek s így a vallást úgy állítják be, mint sohasem változó kijelentést, melyet nem birálni, hanem hinni kell. Azonban még ezen a vonalon is folyton újabb és újabb dogmákat alkotnak, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a kik nem akarnak, még azok is haladnak. Az már aztán más kérdés, hogy helyes vagy helytelen irányban-e.

A vallás is az emberi szellem egyik megnyilvánulása. Az a mélységes belső ösztön, mely az embert visszavezeti az örök alkotóhoz. Az a hatalmas, meg nem határozható érzés, mely véges létünket a végtelennel köti össze. S minthogy az érzelmekről is értelmi képességünkkel tudunk számot adni magunknak, a vallásos érzés, vagyis a véges lénynek a végtelennel, a mulandónak az örökkévalóval való kapcsolatának tudata az értelem műve is és annál tisztább, annál emelkedettebb, minél

nagyobb az ember műveltsége. A primitiv népnek félelmen alapuló képzelődései éppen annyira vallás, mint a jelen kor tudományos magaslatán álló férfiainak benső meggyőződése a tökéletes Istenről.

S mert a vallás különböző időkben, különböző formákban jelent meg, a vallásról való meghatározások is nagyon különböznek egymástól. De hogyha valami hatalom eltörölné a múlt eszméinek minden meghatározását s csak a ma embereinek véleményére támaszkodhatnánk, akkor sem találkoznánk egybehangzó véleményekkel. Van valami igazság Maeterlink ama mondásában, hogy annyi elrejtett Isten van, ahány sziv csak dobog. Minden önállóan gondolkozó lélek másként fogja fel az embernek az Istenhez való tudatát. Erről meggyőződhetünk, hogy ha megvizsgáljuk a nagy gondolkozóknak a vallásról alkotott fogalmát. Ruskin azt mondja: »A mi nemzeti vallásunk egyházi szertartásokból és alkotó igazságok (vagy hazugságok) prédikálásából áll avégre, hogy a csőcseléket nyugodtan munkája mellett tartsuk, amíg mi mulatunk.« Hogy ez a meghatározás a vallás formájára s a nem helyes értelemben vett vallásra vonatkozik, könnyen lehet látni. Azonban ebből is kiérezhető az, hogy a vallásban nem valami erkölcsi erő, ami a tömeget munka mellett csendben tartja. A vallás azonban nem rendőri teendők helyettesítésére való, hanem egyik leghatalmasabb eszköz a társadalom és az egyén haladására. Huxley azt mondja, hogy a vallás nem más, mint az erkölcsi eszmény iránt való szeretet és tisztelet s az a vágy, hogy ezt az eszményt az életben megvalósítsuk«. Itt már érezzük, hogy a vallást, mint az emberiséget tökéletességre vezető isteni erőt igyekszik meghatározni Huxley. Kant meg azt mondja: »a vallás abból áll, hogy minden kötelességünket isteni parancsnak ismerjük el«. Ez is méltó meghatározása a vallásnak, de ha végig mennénk az összes figyelemre méltó meghatározásokon, akkor is arról győződnénk meg, hogy tökéletes meghatározást nem találunk. Azt nem is várhatunk. Hiszen a véges emberi elme nem vállalkozhatik a végtelen lény meghatározására s így bele kell nyugod-

nunk abba, hogy a vallás a végtelen lénnyel való viszonyunk tudata. Minden meghatározásból ez érzik ki, de ez érzik ki a vallásos gondolkozás történetéből is.

A primitiv ember szükkörü gondolkozásával a végtelenről, a tökéletesről álmodott, midőn bálványai előtt leborult. A magasra szárnyaló lélek is az örökkévaló előtt borúl le, midőn az élet eszményeihez erőt, lelkesedést keres. A régi vallásos gondolkozásban is sok bensőség, sok igazi érzés van, mely a mai embert sem hagyta ihlet nélkül, de van sok mulandó formasága, amelyre ma már semmi szükség sincsen.

Ez az egyik oka annak, hogy a vallástanítás történetét ismernünk kell. Ez azonban csak egyik ok s ezzel bővebben a vallásbölcsészet foglalkozik. Legfontosabb oka a vallástanítás története fontosságának abban rejlik, hogy itt is érvényesül a régi példabeszéd igazsága: a történelem az élet mestere. Csak akkor tudjuk feladatunkat lehetőleg jól elvégezni tudni, hogyha ismerjük a multat, a múlt szárnypróbálgatásait s megtartjuk a multból a jót, az állandót és száműzzük mindazt, ami értéktelennek bizonyúlt. A jelennek alapja a múlt s ha a múltat jól ismerjük, bizalommal tekinthetünk a jövőbe. A múlt idők módszereiből kiválasztjuk a jót s azt, ha lehetséges, tovább is fejlesztjük a nagy és szent cél, a vallástanítás érdekében.

Az ujszövetség neveléstana.

Az ókori sémi fajokhoz tartozó népeknek nemcsak, hogy tulajdonképeni vallástanításuk nem volt, hanem hiányzott a népnevelés is. Ebből lemet megmagyarázni azt a körülményt, hogy minden magas műveltségük ellenére e népfajok legnagyobb része régi dicsőségét elveszítve, letünt az élet színpadáról. Az általános népnevelés hiányában az emberek nagy részében szunnyadó tehetségek nem fejlődhettek ki s így elmosta őket az idők rohanó árja. Ezen népfajok között kivétel a zsidó nép. Arról természetesen álmodni sem lehet, hogy a régi korban náluk is lett volna népnevelés, de volt családi nevelés. A család szent e népnél s hogy ennek milyen fontos-

sága van, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a zsidóság annyi viszontagság után él a világon, ha szét is van szórva különböző nemzetek között. A családban a családapa volt a tanító, aki olvasni, néha írni is megtanította gyermekét s azon kivűl a törvényt minden gyermeknek ismernie kellett. A prófétai íratok s az apokrifusok közül a Sirák könyve kötelességévé teszi az ifjaknak tanítását és nevelését. Jézus idejében már volt szórványosan népiskola is, Jéruzsálem elfoglalása után pedig annál nagyobb számmal is találhatunk. A fogság után minden nagyobb helyen zsinagógát építenek, ahol az írást gyakran magyarázzák. Jézusról is többször van szó az Ujszövetségben, midőn a zsinagógákban az írást magyarázza.

A bibliában azonban nemcsak a régi zsidók tanítási intézeteit találjuk meg, hanem a biblia mindkét része az emberiség legnagyobb értékü nevelői munkája. Semmi szükség sincsen arra, hogy a biblia két része közül az egyiket a másik fölé emeljük, de lehetetlen észre nem venni az Ujszövetségnek ebben a tekintetben minden más könyv fölött s így az Ótestamentum fölött való fölényét is. Az Ószövetség keresi az útat a szellemi élet igéret földére, míg az Ujszövetségben már ott is vagyunk.

Az Ujszövetség központja a Názáreti Jézus, aki a lelkében élő emberszeretet nagy hatalmával hívja magához nemcsak az elfáradtakat és megterhelteket, hanem azokat is, akik éhesek és szomjuhozzák az igazságot. Jézus körül csoportosulnak az evangéliumi események s még Pál apostol is, a tudós rabbi iskola nagytehetségű tanítványa, a megfeszített Krisztus felé fordítja fejét, noha életében Jézust sohasem látta.

Midőn az Ujszövetség neveléstanáról beszélünk, meg kell különböztetnünk Jézus, vagyis az evangéliumok neveléstanát és az apostolok neveléstanát, illetve tanítási módját, mert a szó szoros értelmében sem Jézusnak, sem tanítványainak kidolgozott neveléstana hátra nem maradt. Tisztába kell jönnünk azzal a kérdéssel is, hogy a bibliakritika megállapításaival szemben minő álláspontot foglalunk el ezen tárgyalásunkban? A biblia kritika meg-

állapításait nem fogjuk figyelmen kivül hagyni, de nem is fogunk mi ez alkalommal a kritika útvesztőjében elveszni. Az évangéliumok és az apostoli íratok nevelés-tanáról lévén szó, mi ezekkel foglalkozunk, anélkül, hogy azok keletkezését és célját bolygatnók, csupán annyi befolyása van reánk a kritikának, hogy némely íratnak több, másnak kevesebb, vagy éppen semmi fontosságot nem tulajdonítunk.

Jézus nemcsak a felnőtteknek magyarázta a mennyei atya akaratát és az emberiség magasztos hivatását, hanem szivesen foglalkozott a kisdedekkel is. »Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket, mert ilyeneké a mennyeknek országa«, e mondással megjelölte a gyermeknevelés fontosságát. Jézus eszményképe a sziv és a lélek tisztasága. Ezt a tündöklő mennyei tisztaságot látja az ártatlan kisded lelkében, melyet menyországnak nevez, azt mondván, hogy az Isten országa ti bennetek vagyon. Az ember lelkében levő eme tiszta ártatlanságot megölheti a rossz társaságból származó bűn. Ezért mondja Jézus: »Valaki csak egyet is megbotránkoztat az én kisdedeim közül, jobb volna annak, ha egy malomkövet kötne a nyakára és a tengerbe ereszkednék.« Valóban az evangéliumok álláspontjáról nem lehet nagyobb bűn, mint a kisded, ártatlan gyermeki lélek bemocskolása.

Az evangéliumok azonban nemcsak a kisdedekhez szólanak, hanem szólanak mindenkihez. Nemcsak Izrael eltévedt nyájához, hanem az egész emberiséghez, akiknek lelke az igazság szép hives patakára vágyakozik. Jézus beszél a sokasághoz, társalog egyes emberekkel, ott van mindenütt a szegények és betegek között, megjelenik a zsinagógában, hogy magyarázza az írásokat s minden beszéde oly egyszerű, oly lélekre ható, oly szivre találó, hogy azt mindenki megértheti. És ha még sem értenék meg némely beszédeit, igyekszik hasonlatait meg is magyarázni. Ezzel az igazi művészi módszerrel Jézus minden idők tanítóinak mintaképe. Személyiségében volt az a varázs erő, mellyel mindenkit magával ragadott s melynek hatása alól nem menekülhetett senki. Nem a külső körülmények adták az erőt beszédeinek hatásához, nem

a külső hivatalos dísz, hanem a benső hivatás tudata. A hallgatóság maga is csodálkozott azon, hogy mi oly magával ragadó Jézusban, honnan a tekintély, mellyel beszél. Ez pedig abban található, hogy lelkében égett, forrott az Isten és emberszeretet magasztos gondolata s e magasztos gondolatot fejezte ki minden tette, minden szava. Hol lehetne hasonló mását találni a szellem azondrága gyöngyeinek, melyekben Jézus a menyország mindennél többet érő kincseiről fejteget a hét hasonlatban? Ki tudná csak megközelítően is bemutatni az Isten és ember közti viszonyt úgy, ahogy azt Jézus számtalan esetben bemutatta? A tékozló fiuról, a szőlő munkásairól, a terméketlen fügefáról, a magvetőről, a könyörülő szamaritánusról, a bűnös asszonyról való hasonlatok vagy példázatok az emberi szellem legáthatóbb és legtisztább keretei fognak lenni.

Ezzel meg is ismertük a Jézus »módszerét«. Ha valahol a világon, itt elvitathatlanul áll, hogy a módszer az ember. Jézus nem állított fel sem teológiát, sem nevelési rendszert, hanem az ő szeretettől áthatott fönséges egyéniségéből származó eszméket hirdette a népnek. Ebben áll az evangéliumoknak neveléstana. E tan tehát nem kidolgozott rendszert állít fel, hanem irányeszméket ad az emberiség számára s bő forrással szolgál mindazoknak, akik a vallásnak égi vigaszát és jellemképző erejét önmaguk és embertársaik számára keresik.

Az evangéliumoktól sok tekintetben különböznek az apostoli íratok. Ezek is arra törekednek, hogy a szeretett mester tanait elterjesszék, úgy, mint az evangélium apokrifus Máté 28, 1. parancsa meghagyja: »tanítsatok minden népet«. Az apostoli munka azonban nemcsak a kisdedek nevelésére terjed ki, hanem főképpen térítői, missziói munka volt. Igy tehát az apostoli kor munkássága főképpen a felnőttek oktatásában merült ki, akiket az üdvözítő tan elfogadása után megkeresztelték. Az apostolok cselekedeteiről írott könyv szerint (2, 38) a megtérés és keresztség a Krisztus nevében történt. Az apostolok munkássága nem merült ki az áttérők forma szerinti átvételében, hanem megkövetelték, hogy a lélek

igazán, bensőleg is megtisztuljon. Ebben a kérdésben valóban a jézusi elveknek állottak szolgálatában. Missziói munkásság egybe volt kapcsolva a nevelő gondos munkájával. Tudjuk, hogy mindenik ember nem táplálható ugyanazzal a szellemi eledellel. »A tiszta, hamisítatlan tejet« adják a kisdedeknek (I. Pál 2, 2.), míg a nagyobbaknak kemény eledelt adnak.

Az apostolok közül Pál apostol alakja emelkedik ki az újszövetségi iratokban Jézus halála után legnagyobb mértékben. Valóban nem ok nélkül mondja Pál, hogy egyedül többet tett, mint a többi apostolok együttvéve. Pál apostol folyton a megfeszített Krisztus felé fordítja fejét, azonban közte és a nagy mester között mégis nagy különbség van. Pál, a jeruzsálemi iskola eme nagytehetségü tanítványa inkább rendszeresít, az elveket egybefoglalja, a szeretetről apologiát zeng, míg Jézus mintegy éli a szeretetet. Olyan az nála, mint a virágon a szín, az illat, amely boldogsággal árasztja el a környezetet, anélkül, hogy tudnók miért. Azonban mégis hiba volna azt gondolni, hogy Pál, a pogányok apostola, csupán az elméleti bölcselet elvontságában marad. Kilép ő a gyakorlati életbe is és megfelel apostoli hivatásának. Beszél a családi nevelésről 2. Kol. 3, 21.), a szülőknek a gyermekek iránt való kötelességeiről, viszont a gyermekeknek szülőik iránt való kötelességeiről. (Efezus 6, 1—4, Kol. 3, 20.) Az egész Uj testámentum általában az emberiség legszentebb érdekeit, az emberi léleknek legbensőbb vágyait tárja elénk s a gazdag ifjúnak ama kérdésére ad feleletet: mit cselekedjünk, hogy az örök életet elnyerhessük?

Jézus halála után nemsokára Krisztus nemcsak tanító mester, nemcsak a szegények, betegek és elhagyatottak barátja, hanem hit tárgya is kezd lenni. A mester alakja eltünt az emberek vágyó szemei elől s a miként távolodtak tőle, azonképpen borult homályba az ő alakja s veszett el a történelmi való biztos talajáról a mondák mithikus világába. Az evangéliumi örökszép eszmék, melyek a léleknek a test fölötti felsőbbségét oly kiválóan hangsulyozzák, hatalmas ösztönzésül szolgálnak

minden időben a benső, lelki nevelésre törekvőknek s ha az Újszövetségben kidolgozott nevelési rendszert még Pál apostolnál sem találunk is, az ottan található irányeszmék az emberiségnek mindig a legdrágább kincsei fognak lenni. Olyan az, mint a mély tenger feneke, melyről bármily sok kincset is hordottak föl a búvárok, még mindig marad elegendő, hogy azután is drága kincseket keressenek és találjanak.

Az őskereszténység neveléstana.

(Katekumenátus.)

Az apostolok nevelési eljárásánál láttuk, hogy a megtérőktől nemcsak azt kívánták, hogy követőik legyenek, hanem azt is, hogy bensőleg ismerjék és tegyék sajátjukká a Krisztus tanításait. Így mindenek előtt arról gondoskodtak, hogy az áttérők megfelelő vallásos oktatásban részesülhessenek. A feladat nem volt könnyü. Jézus követőinek kezdetben nem voltak iskoláik, de voltak a pogányoknak, ami a keresztényekre nézve nem volt előnyös. Azonban az erős akarat minden gátat legyőz. Az apostoli atyák a családban, az iskola emez ősében pótolják azt, amit az iskolában egyéb tanulmányokkal kapcsolatosan elvégezni nem tudnak.

Az iskola azonban nem volt nélkülözhető. Nemcsak a tanítványok szempontjából, hanem a tanítók szempontjából sem. Szükség volt oly iskolákra, melyekben tanítókat, katekétákat képezzenek a keresztény vallás elterjesztésének érdekében. Első ilyen iskolának tartják a Protogénes által Edessaban a második század végén alakúlt iskolát, melyben felsőbb tudományokat tanítottak ugyan, de a gyermekek vallás-erkölcsi nevelése és tanítása is az iskola nemes feladatai közé tartozott. Másik ily nevezetes iskola az antiochiai, mely szintén sokat tett nemes hivatása, a keresztény igazságok terjesztése érdekében. Legnevezetesebb azonban az alexandriai iskola. Ez iskolának, melyről Harnack szerint legelőbb 190-ben van említés, »megbecsülhetetlen fontossága van a pogány világnak kereszténnyé és a görög filozófiának egyházi bölcselettté való válásában. Az alexand-

riaiak az egész művelt világ számára írtak; ők tették a kereszténységet a világ műveltsége egy részévé«. Ez iskolából már 200-ban kitünő katekéták mentek a világ különböző tájaira. Az alexandriai iskola a harmadik században érte el virágzása korát s az Árius- és Athanásiusi viták idején veszítette el sok ideig kiváló jelentőségét.[1] Hogy a középkorig mily gondolatoktól és törekvésektől volt áthatva a vallástanítás kérdése, azt legjobban az egyházi atyák irataiból ismerjük meg. Lássuk tehát azokat.

Justinus mártir (†166) említi, hogy már az ő idejében meg volt a kereszténységre való előkészület, melynek célja a pogányságból való kivezetés volt. Az ő idejében már a gyermekek vallásoktatását kezdették elválasztani a hittérítői tevékenységtől.[2]

Alexandriai Kelemen († 217) a pogány bölcsészet és a keresztény világnézet egybeforrasztásáért küzd. A már az első században megkezdett korai gyermekkeresztelést helyteleníti. Miért szükséges — így érvel — a keresztszülőket veszélynek kitenni? Keresztceltessék meg a gyermek, mikor felnő, mikor tanul, mikor megtanulhatja, mi a keresztség és akkor legyen keresztény, amikor tudja, ki a Krisztus. Miért kell az ártatlanokkal siettetni a bűnbocsánatot? Az emberek a világi ügyekben óvatosabbak és aki nem bizik a földi dolgokban, bizik az isteniben. Aki ismeri a keresztséggel járó felelősséget, jobban fél annak megszerzésétől, mint halasztásától. Kelemen is azok közé tartozik, akik a keresztségnek bűnmosó erőt tulajdonítanak. Azonban nemcsak a szertartásnak, hanem a keresztény igazságok megismertetésének is nagy fontosságot tulajdonít.[3]

Tertulliánus († 220) elvein meglátszik, hogy a nyugati egyházi atyák közé tartozik. Az egész pogány bölcsészetet rossznak tartotta, a pogány bölcsesség szerinte »a tiszta emberi természet romlása«. Egyedüli tudomány,

1) Garamszegi: Neveléstörténet II. r. 44—47. Dittes: Nevelés és oktatás történet 88—89. l. Harnack: History of Dogma II. 323 l. és 319 l.

2) Schumann: Geschichte des Religionsunterrichtes 61. l.

3) Harnack: History of Dogma II. 142 l.

előtte a biblia. Azon nem akad fönn, hogy a szentírásban némely helyek egymásnak ellentmondanak s hogy néhol az ember nem tudja megérteni, sőt éppen ebben látja a biblia erősségét. Ha megérteni nem tudjuk, hinnünk kell. (Credo quia absurdum.) Szigorú aszkétikus életet követel, csupán egyszeri házasságot enged meg (azt sem becsüli sokra), a katekumenekről pedig megkeresztelés előtt szigorú bűnbocsánatot követel. Nevelés céljául az Isten képmására való törekvést tüzi ki.[4]

Origenes († 254) 18 esztendeig volt az alexandriai katekéta iskola feje. Egyike volt a legfelvilágosultabb embereknek. A görög bölcsészet és a keresztény tan összeegyeztetése lévén a célja, az iskolában a pogány írók tanításától huzódozik. Azt azonban csak annyiban teszi, amennyiben azáltal a keresztény vallásnak nincsen ártalmára. Origenes szerint az isteni bölcseség megtalálható szétszórtan a pogány iratokban is s a pogány írók közül nagyrabecsüli azokat, akik az isteni gondviselést nem tagadják. A szentírást a keresztény gnosis segítségével magyarázta. Róla van följegyezve, hogy a vallástanításért sohasem fogadott el díjat, bármily sok volt is tanítványainak száma.[5]

Jeromos († 320) egyházi atya neve a vallástanítás módszere szempontjából érdemel említést. Az olvasás megtanulására elefántcsont betűket ad a gyermekek kezébe. A szemléltető módszernek a kereszténység történetében ő az első bajnoka.[6]

Krizosztomos János († 407) a nevelés célját, mint Tertulliánus, az Istennel való hasonlóságban találja. Ezen célt a folytonos jóra való tanítás és helyes vezetés által gondolja elérhetőnek. A családias élet tisztaságát, a szentírás folytonos olvasását lelkére köti mindenkinek. A családi nevelés fontosságát s ebben az anyák szerepét nagyban kiemeli.

Ebbe a korba esik még *Augustinus* († 430) hippói

4) Schwegler: Bölcselet története 188. l.
5) Harnack: History of Dogma II. 142. l.
6) Garamszegi: Neveléstört. II. 50. l.
7) Garamszegi: Neveléstört. II. 52. l.

püspöknek, az othodokszia atyjának munkássága. Az ős-kereszténység korszakát az ő nagy szelleme zárja be. — Augustinus hatalmas szelleme nemcsak a katholikus egyházra volt hatással, hanem nagy hatással volt a reformációra, különösen Kálvinra, de a filozófia történetében is több helyen megtaláljuk hatását. A katholikus egyház szentté avatta, de ezzel meg is elégedett, mert tanainak nem sok hasznát vette, mert idővel inkább a kárhoztatott Pelagius nézeteihez hajlott. A protestántizmus pedig újabb időben nem ismeri annyira, mint ahogy kellene az emberi szellemnek ezt a hatalmas alakját. Augustinus irataiban a benső embert látjuk, akinek írói működése nem üres dilettánsság, hanem amit ír, azt tökéletesen át is érzi. Kereszténnyé levését kiválóan vallásos gondolkozású anyjának, Monicának köszönheti. Midőn bölcseleti rendszerét megállapítja, az emberrel, az ember bűnös voltával foglalkozik s ezzel kapcsolja össze a megváltásról szóló tanát. A keresztény világot külön világnak tekinti (civitas dei) a pogány világtól (civitas terrena); üdvösség csak a kereszténységben nyerhető meg. Az ember az Ádám bűne miatt teljesen megromlott bűnös, csak Isten kegyelméből s nem az ember akaratából származhatik a megváltás, az üdvösség.[8]

Augustinusnak a vallástanításra vonatkozólag is van két nevezetes műve: »De fide et symbolo« és »De rudibus catechisandis«. Előbbiben a tananyagot tárja föl, utóbbiban pedig methodikai utasításokat is ad »De rudibus catechisandis« cimű műben Deogratias karthagói hitoktatóhoz ír s tárja föl azokat a módokat, melyek segitségével jól és helyesen lehet a vallástanítást eszközölni. Augustinus az első, aki a bibliai történeteket és az egyháztörténelmet felveszi a tanítandó tárgyak közé a világ teremtésétől kezdve éppen az ő koráig (in principio fecit Deus caelum et terram usque ad praesentia tempora Ecclesiae). A biblia és az egyháztörténet tanításának olyan felfogása ez, amelyet sokáig elfeledtek s csak a legújabb korban valósítottak meg. Azonban Augustinus nem kivánja az egész bibliának a megtanítását, hanem

8) Schwegler: Bölcselettörténete 192—198. l.

válogatott részeket mutat fel, melyek meg is taníthatók és melyek a keresztény vallás szempontjából fontosak is.

A negyedik században már teljesen ki volt fejlődve az első vallás-erkölcsi nevelő intézmény: a *katekumenatus*. Ez volt az az intézmény, mely az ifjaknak, vagy esetleg idősebb áttérőknek is az egyházba való bevezetéséről gondoskodott. Azokat, akik a keresztény vallás tagjai közé belépni óhajtottak, *Catechumeni*-nek nevezték s oktatójukat pedig *katekétának*.

A katekumenátus rendszerint négy osztályra oszlott. Az első osztályba azok tartoztak, akik hajlandóságot mutattak a tanulásra, akik tehát még csak érdeklődtek az ügy iránt. Nagyon valószinü, hogy ezek nem a templomban, hanem otthon részesültek oktatásban s ezért sokan ezt az osztályt nem is említik. Második osztályba azokat sorozták, akik az előző oktatásban részesülvén, az istentisztelet bizonyos részein, bibliaolvasáson és egyházi beszéden részt vehettek, de a könyörgés és úrvacsoraosztás ideje alatt távozniok kellett a templomból. Ezeket hallgatóknak — audientes nevezték. Harmadik osztályba azok tartoztak, akiket felvettek a katekumenek névsorába, akik már várakoztak a keresztelés szertartására. Ezek már a könyörgéseken részt vehettek térden állva. Innen a nevük: prostrati, vagy genuflectentes. Negyedik osztályba a próbaidőt kiállottakat sorozták, akiket a legelső ünnepies alkalommal, husvétkor, vagy pedig pünkösdkor megkereszteltek. Ez az electi, vagy más szóval a competentes osztálya.

Az idő, mely alatt a hiveket az egyházba bevezették, különböző volt. Kelemen szerint a katekumenatus tartama három hónap, de később szükség szerint negyven napra rövidítették meg. A keresztségnek búnmosó erőt tulajdonítva, sokan mint a pogányságból áttértek, nem vették fel a keresztséget azonnal, hanem egész életükben, haláluk órájáig katekumenek maradtak. Igy lett a császárok közül Teodorus, Valentiniánus és Nagy Konstantinus. De nemcsak a babonás tömeg gyakorolta ezt a visszaélést, hanem — ha más okokból is — az egyházi atyák közül is többen igen hosszú ideig katekumenek

maradtak. Ugy, hogy Ambroziusnak és Nausiani Gergelynek küzdeniök kellett az ellen az eljárás ellen, melyet valójában ők is gyakoroltak.

A katekumenatus intézményét Jeruzsálemi Cyrill († 386) írta le először. Az ő előadásából meggyőződhetünk, hogy a katekumenatus valóban vallás-erkölcsi nevelő intézmény, mely a nevelést a családban kezdi meg s a hivőt a szükséges ismeretekkel és életelvekkel ellátva vezeti be a keresztény hivők társaságába. Az őskeresztény egyházban különösen az anyáknak van fontos szerepük a nevelés körül, amit az mutat a legjobban, hogy az egyházi atyáknak mind kiváló vallásos buzgósággal rendelkező anyjuk volt. A mártirok közül nem egy volt, aki az anyai szeretetből és buzgóságból nyerte az erőt arra, hogy hite mellett élete feláldozásával is bizonyságot tegyen. Az újkor érhet el bámulatos vívmányokat, vizsgálhatja, elemezheti a gyermeki lelket, de a valláserkölcsi nevelés nagyfontosságu követelményeinek csak úgy tud eleget tenni, ha nem feledkezik meg arról a helyről sem, honnan a nevelendő kikerült. A családot, a gyermek születésének helyét kell vallásossá tenni, akkor aztán a nevelői munka gyönyörüségesen halad előre. Az őskereszténység nevelésének ez a legfontosabb erőssége s ebben van sikerének minden titka s ennek folytán minden idők nevelőjének példányképül fog szolgálni.[9]

(Folyt. köv.)

[9] Moehler: History of the Christian Church 254—255. Enciclopedia Britanica: „Catechumen“.

Főtanácsot megnyitó beszéd.

Irta: **Ferencz József.**

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Nehéz viszonyok között gyűltünk egybe jelen főtanácsi gyűlésünkre, amelyet éppen azért halasztottunk el október 25-éről, amikorra ki volt tűzve, mert azt hittük és reméltük, hogy az a háború, amely azon gaz merénylet következtében, amelynek fenséges trónörökösünk és neje folyó évi julius hó 28-án Szerajevóban áldozatúl estek, az osztrák-magyar monarchia és Szerbia között kitört, rövidesen véget ér és békésebb viszonyok között tarthatjuk meg főtanácsi gyűlésünket. Sajnos, ebben a reményünkben megcsalódtunk, sőt azóta a háború olyan világháborúvá fejlődött, aminőt a világtörténelem nem tud felmutatni.

Nem tartozik ide, hogy mi ezen világháború kifejlődésével foglalkozzunk s az okát keressük itt vagy ott. Még kevésbé tartozik reánk, hogy melyik államot és nemzetet tegyük azért felelőssé. Majd elbirálja ezt s ítéletet mond felette a világtörténelem, mely a világ ítélőbirája. Mi azért gyűltünk egybe, hogy a világháború mellett is egyházunk iránti kötelességeinket teljesítsük s annak javát és előmenetelét tehetségünk szerint munkáljuk.

Tekintettel azonban arra, hogy ez a világháború nagyon is közelről érinti hazánkat, annak jövő sorsát, jól esik nekem kifejezést adni azon meggyőződésemnek és reményemnek, hogy abból mi győzelemmel kell, hogy kibontakozzunk. Reményt nyújtanak erre úgy a mi, mint hűséges szövetségesünk vitéz és bátor hadseregei, amelyek eddig is bámulásra méltó hősiességgel és szeren-

csével mérték össze fegyvereiket ellenségeink fegyvereivel. De győzelmünket kívánja az erkölcsi világrend is, amely Isten kezében van, aki azt szabályozza s afelett örök gondviselésével őrködik és akihez, mint templomainkban tesszük, e helyen is bizó lélekkel fohászkodom, kérve az ő segedelmét, hogy küzdelmeink szerencsés véget érjenek.

De ha a legjobb reménnyel és bizalommal nézünk is ez iszonyu háború kimenetele elé, lehetetlen mégis, hogy a legélesebb fájdalom ne nyilallják át szivünkön azon sok és nagy áldozat miatt, amibe az már eddig is került mindnyájunknak, kik e hazának vagyunk szülöttei, polgárai. Mert mint a tüz a különböző érenemeket összeforrasztja, ez a háború is úgy összeforrasztotta e hazának fiait és leányait osztály, faj, nemzetiség és hitkülönbség nélkül a hazaszeretet lánghevében, ami mindenesetre egy ritka szép vonása a mai vészes napoknak. Istenem! ha mindig így együtt tudnánk érezni!

De ki tudná megmondani, hogy még mennyi áldozatba kerül ez az iszonyu háború, míg vége lesz. Hány özvegy és árva, szülő és gyermek, testvér, rokon és barát siratja eddig is a harcban elesett vagy megsebesült és nyomorékká lett férjét, atyját, fiát, testvérét, vagy rokonát és hányra várakozik még e szomorú sors.

És itt ismét egy szép vonásával találkozunk egész társadalmunknak, amely nem elégszik meg a puszta részvéttel, hanem minden útat és módot felhasznál arra, hogy lehetőleg segélyére legyen a szenvedőknek, enyhítse a nyomort. A kórházakban, melyekben a sebesült katonák feküsznek, az orvosok mellett angyalok járnak, kötözni a sebeket, ápolni a betegeket. Országos gyűjtés és adakozás foly a harcban elesett hősök hátrahagyott családainak gyámolítására, segélyezésére. Talán soha ennyire nem nyilatkozott meg az emberekben a felebaráti, a keresztény szeretet, mint ezekben a szomorú és válságos napokban. Remélem, hogy az a köríratom is, melyet lelkészeinkhez intéztem, felhiva őket, hogy most fokozott mértékben gyakorolják a kura pastoralist, nem volt pusztában elhangzott kiáltás. De azért nem mulaszthatom el

ez alkalmat is felhasználni arra, hogy ezt ismételten figyelmökbe ne ajánljam és kötelességökké ne tegyem. Adja Isten, hogy híveik közül minél kevesebben jussanak a háború miatt özvegységre, árvaságra, vagy munkaképtelenségre. De hogy lesznek, az bizonyos. Vegyék hát szivökre ezeknek a sorsát. Ha egy könnyeseppet letörölhetnek, ha egy szenvedőnek bánatát és fájdalmát vigasztaló szavaikkal enyhíthetik s Isten iránti hitében és bizalmában megerősíthetik, ha egy elhagyatott tanácstalannak jó tanácsot adhatnak, ha egy szerencsétlen nyomorulton segíthetnek s részére a mások jóindulatát megnyerhetik, mindezzel jobban betöltik tisztöket s inkább megfelelnek hivatásuknak, mint legékesebb templomi szónoklataikkal. Ámbár erről sem szabad megfelejtkezniök, vagy elhanyagolniok.

Általában pedig mindnyájan, akiket korunk és hivatali állásunk felment attól, hogy fegyvert fogva részt vegyünk hazánk érdekében e világháboruban, teljesítsük lelkiismeretesen mindazokat a kötelességeket, amelyek helyzetünkben reánk tartoznak s amelyeknek teljesítésével mi is hozzájárulhatunk a remélt és óhajtott diadalhoz.

Bocsásson meg a Méltóságos és Főtisztelendő egyházi főtanács, hogy ennyi idejét lefoglalom oly dolgokkal, amelyek szorosan véve nem is tartoznának ide. De ugyan ki tud ma azoktól, amikről szóltam, megszabadulni. Hiszen talán mindnyájan ezekkel fekszünk le, ezekkel kelünk fel és ezekről is álmodozunk.

Ha lehet, kevés szóval végezzünk sokat. Főpásztori szeretettel üdvözölve egyházi főtanácsunk megjelent tagjait, a gyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Ima.*

Irta: **Csifó Salamon.**

Nagy Isten, imádandó Felség! ki ura vagy a mélységnek és magasságnak; ki egyedül vagy örökéletű e változó világ és a világnak változó, elmuló teremtményei felett: mély alázattal, megihletődött lélekkel állunk meg előtted a szomoruságnak, a gyásznak e pillanatában. Megadással hajlunk meg előtted s mégis bizalommal emeljük egeid felé a mi tekintetünket. Sokszor, sokszor kerestünk téged lenn a földnek határain és fenn az égnek magasságán, oh, mert nincsen nekünk más, akire, mint kősziklára építhetnők a mi hitünket s aki világosságot gyújthatna lelkünk előtt a jelen- és jövendőre. Kerestünk téged a vidámságnak és örömnek napjaiban, hogy áldást és megszentelést nyerjünk szentséges kezeidtől, kerestünk téged, ha betöltötted vágyainkat, ha teljesítetted reményünket, hogy átkarolván atyai térdeidet, bámuljuk a te hatalmadat, csodáljuk és áldjuk a te bölcsességedet és jóságos szeretetedet. Most is, oh most is téged keresünk, hogy megérthesse lelkünk hatalmadat, felfoghassa szivünk és elménk bölcsességedet és jóságos szeretetedet. Most azonban nem a világnak teremtésében, nem az égnek és földnek alkotásában, nem a viharnak rombolásában és a menydörgésnek csattogásában, hanem az emberi életben keressük, kutatjuk a te hatalmadat; nem a hajnalnak pirjában, vagy az estnek alkonyában, nem a napnak ragyogásában, vagy a csillagoknak fényében, hanem az emberi léleknek fénysugaraiban keressük a te bölcsességedet; nem a szellőnek susogásában,

* Özv. Kőszeghi Fangh Istvánné szül. Szepsimartonosi Gyujtó Izabella koporsójánál 1914 szeptember 17-én.

nem a virágnak illatában, hanem az emberi szivben, magasztos érzelmeiben és az értelemnek fenkölt gondolataiban keressük a te szeretetedet és a szeretetnek világot boldogító melegségét.

Hozzád, óh hozzád fordultunk jó Atyánk az örömnek és vidámságnak, a jóllétnek és reménységnek pillanatában, kihez fordúlhatnánk a szomorúságnak és veszteségnek, a bánatnak és gyásznak e terhes óráiban?... Nincsen nekünk rajtad kivül más, aki világosságot gyújthatna értelmünk előtt, aki gyengéden szólana szivünkhöz és megnyugtatná lelkünket... Te hozzád jövünk hát bánatunkban és könnyeinkben, veszteségünkben és gyászunkban. De hát ostromoljuk-e sóhajainkkal egeidet; átkulcsolva a te atyai térdeidet, tördeljük-e kétségbeesve a mi kezeinket; sirjunk, zokogjunk, panaszoljunk és zugolódjunk-e előtted avagy éppen ellened?...

Nem! Nem ostromoljuk sóhajainkkal egeidet, nem tördeljük kétségbeesve kezeinket, mert ellenkeznék ez megboldogult kedves halottunknak benned helyezett erős bizalmával, szent akaratodon való csendes megnyugvásával; nem sirunk és nem zugolódunk, mert ellenkeznék ez az ő mélységes hitével, a te bölcs intézkedéseidbe vetett reménységével. Nem zokogunk és nem panaszkodunk, hanem inkább az élettel és halállal való kibékülést, a veszteség feletti vigasztalást, a te bölcs akaratodban való szent megnyugvást keressük.

Vigasztalást, megnyugvást várva hatalmadtól, szeretetedtől és bölcsességedtől, hálával emeljük fel előtted, óh atyánk, a mi kezeinket és szemeinket; hálával a megboldogultnak szép és hármonikus életéért és életében iránta mutatott, vele éreztetett javaidért. Hálát mondunk neked a gyermek és ifjúkornak éveiért, mikor érdeklődő őfigyelemmel s figyelő éberséggel hallgatta a nagy idők nagy tetteit és a hős daliák hős cselekedeteinek elbeszéléseit, hogy aztán egy szebb és szabadabb korban, lelkesítse azokkal lelkünket, melegítse szivünket s általuk is örök emlékjelt állítson önmagának keblünkben. Hálát mondunk neked a családi életnek örömeiért, boldogságáért, sőt veszteségeiért is. Óh, mert szerető és

gyöngéd lelke, fáradságos buzgalma és önfeláldozó gondossága nemcsak örömet és boldogságot, hanem talált, érzett, szenvedett veszteséget, veszteségeket is — temetvén férjet s gyermekeket. Hálát mondunk, hogy a veszteségekben nem engedted lelkét elcsüggedni, szivének magasztos érzelmeit, értelmének fenséges gondolatait letörni, sőt inkább megpróbáltad, hogy megerősítenéd őt; meglátogattad, hogy új munkára, új küzdelmekre vértezned fel őt a család és társadalom, az egyház és hazának javára. Hálát mondunk neked az özvegységnek idejéért, melyet megékesítettél gyermekeiben való szép reménységgel és a minden téren önzetlenül munkálkodás nemes erejével. Áldunk Istenünk, hogy fölöltöztetted őt kiváló és példányszerű női erényekkel. Adtál keblébe önzetlenséget és meleg szeretetet, oltottál szivébe szerénységet s mégis magasztos önérzetet, alázatosságot s mégis határozottságot hirdető emelkedettséget. Tisztelni, becsülni tanulta ő embertársait, és önmagának ez által nagyobb tiszteletet és becsülést szerzett; mások iránti szeretete még nagyobb szeretetet parancsolt önmagával szemben.

Áldunk jó Atyánk, hogy munkára szólítottad, munkára a társadalom, az egyház és haza érdekében, hogy ihlette őt a muzsának ajaka s örök emlékül igyekezett átadni nekünk értelmének magasztos gondolatait, emelkedett lelkének vágyódásait és reményeit, szerető szivének bizalmát és lelkesítéseit. Áldunk téged, hogy bár ha nem mozog, még sem némúl el ajaka, mert állandóan szól hozzánk, beszél velünk munkáiban. Áldunk téged a megboldogultnak állandóan derült és mégis komoly életfelfogásáért és mindazokért a szép női erényekért, melyekkel előttünk járt a te lányod s melyekkel példát adott, hogy »a mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek«. Oh áldunk és magasztalunk ama hitért és bizodalomért, mely fenséges nyugalmat kölcsönzött arcának s mélységes csendességet keblének, ha imádkozott a te házadban, avagy küzdött és szenvedett az emberek társaságában. Óh áldunk, óh magasztalunk mindenért jóságos Istenünk, a mivel csak felruháztad, a mivel csak megáldottad őt egy szép és összhangzó életen keresztül.

Csak egy lélek röppent el s nekünk ez mélységes gyászunk. Csak egy sziv szünt meg dobogni s nekünk ez lesújtó fájdalmunk. Csak egy életet tört meg a sorvasztó betegség, rabolt el a halálnak nyila s mintha elsötétedett volna a világ körülöttünk!... Sirni és zokogni, sóhajtozni és panaszolni szeretnénk, de mintha a megboldogult mondaná: szent és változhatatlan az Isten akarata; kikutathatatlan bár, de bölcs az ő intézkedése és elnyomjuk könnyeinket, elfojtjuk a mi sóhajainkat.

És mégis jó Istenünk! hozzád emelkedünk, mert vigasztalást, megnyugvást keres a mi lelkünk. Küldj, óh küldj megnyugtató erőt, vigasztaló szeretetet onnan felülről a te egeidből, honnan egyformán bocsátod e földre és mireánk napodnak ragyogó fényét és az éjjelnek olykor-olykor félelmes sötétségét. Vigasztald meg a szerető gyermekeket, ott tartván előttük mindig örök példánykép gyanánt a megboldogultnak szép és tiszta életét, komoly és derült világnézetét. Hagyd örökségül nekik az édesanyának a családért, egyházért, a hazáért és társadalomért folytatott önzetlen munkálkodásának érzetét; hagyd örökségül az édes anyának benned vetett erős hitét és bizalmát, a te szent akaratodon való megnyugvást. Vigasztald meg a vőt, a vejeket, az unokákat és dédunokákat lelkednek igaz szeretetével s add értésükre nekik, hogy Ő, aki őket annyira szerette és akit ők annyira szerettek, virrasztani fog álmaik felett és imádkozni fog, ott, a hová jutott, az atyának trónjánál — ő érettük, földi és mennyei boldogságukért. Küldj vigasztalást a jó rokonokhoz és szerető barátokhoz, megértetvén mindenkivel, hogy az elköltözöttnek földi salaktól megtisztúlt lelke örök diesöségben él tovább a te egeidben. Vigasztald meg ama társulatokat, melyeknek nagyrabecsült, méltó tagja volt az elköltözött e földi házában és adj e társulatoknak az ő példáját követő buzgó és önfeláldozó, munkás és tiszta lelkü tagokat, kik szeretettel őrzik meg a megboldogultnak nemes emlékét és követik mindenki által becsült pályafutását és emelkedett példáját. Vigasztald meg Istenünk az anyaszentegyházat, melynek Sionában mély vallásos érzéssel, törhetetlen reménységgel,

őszinte bizalommal imádta a te megboldogult leányod szent nevedet és hallgatta igéidet. Vigasztalj mindnyájunkat azzal a gondolattal e koporsó mellett, hogy ő, aki oly nemesen élt, annyira gazdag volt a női erényekben, nem halt meg, hanem csak elköltözött, hogy miután örök emléket állított magának e földön, tovább folytassa dicső életét ott fenn a boldogoknak seregében.

És most édes Atyánk! adj a megboldogult testének csendes pihenést a földnek ölében, lelkének örök dicsőséget, idvességet a te egeidben. Szent fiad nevében könyörgünk, hallgass meg minket Mi atyánk stb.

* * *

Nagy idők voltak s te kis leány valál!... Éber figyelmed, figyelő lelked elhallgatta nagy időknek nagy alakjait, daliás hősöknek hős legendáit... Aztán telt az idő... a sötétség után hajnalodott, megvirradott... Nemzeti művelődésünknek hajnala, virradata volt ez!... Nappal következett... És te a nappalnak világosságában elbeszélted nekünk, amit a kis leány éber figyelme, figyelő lelke összegyűjtögetett s örökre megőrizett; elbeszélted nekünk nagy időknek nagy alakjait, daliás hősöknek hős legendáit... Éltél a múltban, s örök emléket állítottál magadnak a jövőre. Értelmed világossága, szived emelkedettsége, lelked fénye előtt meghajtjuk a mi lobogónkat.

Nagy időket élünk újra... Mikor virrad?... Ki tudja... Te nem vártad meg a virradatot... Miért?... Soká lesz tán?...

Nagy időket élünk... És ez időknek nagy alakjait, daliás hősöknek hős legendáit, majd mi fogjuk elmondani neked — a viszontlátáskor. Addig Isten veled, Isten velünk! Ámen.

A háboru.

I.

Előre! szól harsányan a vezényszó,
Előre! s holtan rogy le a vitéz,.
Nincs félelem, nincs többé rettegés,
És győzedelmet hörg ezernyi jajszó.

A kürt riad, ropog a puska egyre,
Bömbölve füstöl száz ágyutorok,
A harcmező mint tenger háborog,
S halottait dobálja völgyre-hegyre.

Sok haldokol átlőve, vérbe fúlva,
Más száz halált oszt vak dühébe' dulva,
Vagy küld remegve égre hő imát . . .

Nagy Istenünk! Hány emberöltő mulva
Látjuk meg szebb jövőnek hajnalát
S az örök béke édes angyalát?

II.

Aranytól ékes napsugár hevében
Nyujtózik most az éhes oceán,
Sohsem volt még ilyen éhes talán,
Végzet sohsem tombolt még igy dühében.

Vas-szörnyeteg dübörg a messzeségbe,
Rést vág acélhajóknak oldalán,
Ma éjszakon, holnap az Adrián,
Remény s a vágy temetkeznek a mélybe.

Szitok, jajszó és fulladók imája,
Mindent benyel a tenger siri ágya,
Kain fajának harca végtelen . . .

Nincs irgalom, hiába könnyek árja,
Mire az esti csillag megjelen,
Ezrek feküsznek ismét odalenn!

III.

A gyermek befejezte estimáját,
Imént hangzott el ép a miatyánk.
„Vajjon ilyenkor hol lehet apánk?
Vajjon hol költötte el ma vacsoráját?“

„Aludj fiam, oly késő már az este,
Apád is már eddig pihenni tért,
Vagy virraszt tán mindnyájunk élteért
A harcmezőn, tudod, ott messze-messze . . .

. . . S a harcmezőn ma ép nagy nyugalom van,
Tört fegyver, ágyu, ember egy gomolyban
Feküsznek összezúzva szerteszét —

Ott szúnyad ő is egy emberhalomban,
A hit, remény nem bolygatja szivét:
Kimérve már a bús arasznyi lét . . .

IV.

Kicsiny falunál, hüvös őszi reggel
Megáll a hosszu katonavonat,
Kigyül a nép, sok új hirt hallanak:
Ki merre jár a győzelmes sereggel?

Az anya is két apró gyermekével
Kérdezgeti: „Látták az uramat?“
Egy félkaru szomorun bólogat:
„Bizony szegényt egy srapnel tépte széjjel . . .“

A vonat elmegy és a sinek mellett,
Ott állnak ők, szivök a hirtől dermedt,
És arcukon patakzik a könyár . . .

Isten, ki adtál nekünk győzedelmet,
Oh, hol az enyhitő reménysugár
A tört szivnek, ki már hiába vár!

BARABÁS ÁBEL.

IRODALOM.

A jó gyermek könyve valláserkölcsi tanítások az elemi iskolák II-ik osztálya számára. Irta: Dr. Boros György. Ára 50 fillér.

Harmadik, lényegesen átdolgozott kiadásban jelent meg „A jó gyermek könyve". Örömmel állapíthatjuk meg, hogy szerző átdolgozása kis könyvének igen nagy hasznára vált. Ha eddig megfelelő volt, most jó segédkönyv lett belőle.

Igen jól tette szerző, hogy a tanító részére írt kérdéseket elhagyta. Abban a formában célját nem érte el s ott, ahol a gyermekek kezébe adták, zavarólag hatott. Most kedves olvasókönyv. Helyes, hogy a régiből átvett olvasmányokat egyszerűsítette, de a 17., 27. és 28. elbeszélések még mindig nem a gyermek nyelvén vannak tartva, igen komolyak. A 39. elbeszélés nem valószínű.

Versei és imáinak nagyrésze kedves, csengő-bongó vers, melyet haszonnal és örömmel fognak a kicsinyek tanulni. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy egy-kettőn nagyobb símítás még mindig nem ártott volna. Ilyen a 7. és a 22.

Ezeket a kisebb hiányokat leszámítva, melyek egy új kiadásban előreláthatólag eltünnek, kis könyvünk bő és változatos anyagot nyújt az elemi iskola 2. osztálya részére, a valláserkölcsi oktatáshoz, bár nagyon jó lett volna, ha egy-két hazafias tartalmú elbeszélést is fel vesz közéjük. Sajnos, sajtóhiba bőven akad a könyvben.

Örömmel üdvözöljük s ajánljuk hitoktatóink figyelmét.

Imakönyv. Hadbavonuló katonák részére. Irta: Ütő Lajos unitárius lelkész (Küküllődombó.)

Egy 40 oldalos csinosan kiállított füzet. Tartalmaz 7 reggeli, 7 estéli és 10 mindenkori imádságot. Telve hittel és hazaszeretettel. Az imádságok közül egy páron érzik a mesterkélt hanghordozás, de nagy részük egyszerű, közvetlen és mégis színes. Azonban nagyon rontják a hatást s a közvetlenség rovására esnek a „piedesztál", „podium", „dissonans", „carmen lugubre", „álom mező" kifejezések. Ma minden áldozat, mit a haza oltárára teszünk, szent és tiszteletreméltó. Iró hitével és imádkozó lelkével jön a harcoló katonák támogatására. Vajha vallás és felekezeti különbség nélkül minél többen imádkoznának vele s merítenének lelkéből hitet, hazaszeretetet és megnyugvást!

KÜLÖNFÉLÉK.

Az idei főtanács. A főtanács ülései nov. 29-én és 30-án, a rendkivüli körülmények miatt gyorsított egy és félnapi tárgyalás után véget értek. Népessége nem volt a megszokott és sok vezető emberünk alakja hiányzott, de mégis nagyobb, mint amennyire számítottunk. A háborus világ egyénenként változó hangulata ülte meg a kedélyeket s a hangulat nyomása alatt a tárgyalás menete nélkülözött minden emociót. A megjelent tagok Józan Miklós közügyigazgató vezetése mellett tisztelegtek az elnökség előtt. Ezután kezdetét vette a tanácskozás, melyet a főtiszt. püspök úr rövid, de hangulatos megnyitója vezetett be. A megjelentek számbavétele után ő felségéhez hódoló táviratot küldött a főtanács, melyre a Felség válasza még az ülések folyama alatt megérkezett. A Berde-ebéd költségét a Vörös kereszt céljaira fordították. A körök megjelent képviselőitől az esküt bevették. A püspöki jelentés számolt be ezután az év fontosabb mozzanatairól, melyek közül egyházi szempontból a legfontosabb, hogy a székelykeresztúri gimnázium új épülete felépült s szeptemberben a VII. osztály megnyilt. Ez az év tehát „egy fényes lap“ egyháztörténelmünkben. Az egyházi statisztikai adatok szerint a lélekszám 1913 végén 81026, ami a mult évivel szemben 287 szaporodást jelent. Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy az állami meg egyházi statisztikai adatok között hátrányunkra 5057 a különbség. Ennek a nagy különbségnek részben oka az, hogy statisztikánk nem pontos; de az is, hogy a szórványokban élő hiveink nem érezvén a lelki gondozás melegét, lassan-lassan elszakadnak tőlünk, nem érzik magukat hozzánktartozóknak. Most már a püspöki jelentés is tud átállások folytán keletkező veszteségről s különösen a leányegyházközségek lelkészeit teszi ezért felelőssé.

Ezután különböző választásokat hagyott jóvá a főtanács.

Az udvarhelyi kör Kisgyörgy Sándor esperes lemondása után Pál Ferenc homoródokländi lelkészt esperessé választván, a főtanács a választást megerősítette s a hivatali esküt bevette; Kisgyörgy Sándornak pedig buzgó működésének méltányló elismerése jeléül készséggel és örömmel adta a tiszteletbeli esperesi címet. A Pál Ferenc esperessé választásával megüresedett jegyzői hivatalra a kör Ajtai János homoródalmási lelkészt választotta.

A küküllői egyházkör lemondás folytán megüresedett felügyelő gondnoki állásra Báró Petrichevich-Horváth Arthur egyházi tanácsost választotta, az udvarhelyi kör Barabás Andrást, a torda aranyosi kör a Székely Miklós elhunytával megüresedett köri felügyelő gondnoki állásra Czakó László, a háromszéki egyházkör a Szentiványi Miklós elhunytával ürességbe jött felügyelő

gondnoki állásra dr. Ferenczy Géza, a küküllői kör a D. Pataki László halála folytán megüresedett gondnoki állásra D. Pataky Sándor egyházi tanácsost választotta meg. A főtanács e választásokat megerősítette s a hivatali esküt bevette. Az udvarhelyi kör Sándor Mózes ny. kir. tanfelügyelőt, egyházi tanácsost egyházunk érdekében kifejtett hosszú és lelkes működéseért, a küküllői kör dr. Árkosy Gyula kir. közjegyzőt, egyházi tanácsost érdemei elismeréséül tiszteletbeli felügyelő gondnoknak választotta. A főtanács a választást megerősítette.

Egyházköri tisztviselőknek választattak 1920 dec. 31-ig terjedő időre: a kolozs-dobokai körben esperesnek Ürmösi Károly, jegyzőnek Antónya Mihály, közügyigazgatónak Fülöp Mózes, pénztárnoknak Kiss Sándor; a torda-aranyosi körben ugyane hivatalokra Lőrinczi Dénes, Ádámosi Gábor, dr. Szathmári Miklós, Létai Máté, a küküllői körben: Gvidó Béla, Nagy Béla, (pénztárnoknak is) Szabó Albert; a marosi körben: Fazakas Lajos (pénztárnoknak is), Halmágyi János, Nagy János; a keresztúri körben: Lőrinczi István, Deák Miklós, Katona Ferenc, Geréb Zsigmond; az udvarhelyi körben: Pál Ferenc, Ajtai János, Demeter Dénes, Gál József, a felsőfehéri körben: Osváth Gábor, Kiss Aladár, Ütő Béla, Szén Mihály; a háromszéki körben: József Lajos, Kovács Lajos, Göncz Mihály, Végh Benjámin; a duna-tiszamenti körben: Józan Miklós, Barabás István. Itt a közügyigazgatói és pénztárnoki állást lelkészek hiányában ez idő szerint nem lehetett betölteni. A főtanács mind e választásokat jóváhagyta.

Köszönettel elfogadta Székely László ny. lelkész 2000 k. alapítványát papnövendékek részére, 1000 k alapítványát a székelykeresztúri főgimnáziumnál létesitendő konviktus javára, Péter Sándor és neje Bitai Mária 1100 k alapítványát a székelykeresztúri konviktus részére, Ürmösi Kálmán ny. lelkész, tiszteletbeli esperes 1000 k alapítványát papi özvegyek és árvák segélyezésére, a kollégiumi igazgatóság által néhai dr. Nyiredy Géza tanár emlékének megörökítésére gyűjtött 1500 k alapítványt pálya- és jutalomdíj címen, ugyancsak a kollégiumi igazgatóság által Iszlai Márton emlékére gyüjtött 226 k pálya- és jutalomdíj alapot, a dr. Kenyeres Balázs egyet. tanár által fia érettségi vizsgájának emlékére tett 400 k adományt, melynek rendeltetését később fogják meghatározni.

A dr. Bedő Albert egyházi tanácsos által kitüzött pályatételre csak egy beszéd érkezett. A biráló bizottság a jutalmat szótöbbséggel kiadásra javasolta. A beszéd szerzője Kovács Lajos nagyajtai lelkész. E tény mellett lehetetlen megjegyzés nélkül elhaladnunk. Nem lehet lelkesítő és felemelő sem az egyház legfelső forumára. sem a díjat kitüző tanácsos atyánkfiára, hogy a 100 egynehány tagból álló lelkészi karból egyetlen egy ember vállalkozik erre a nemes versenyre, amely az érdemet a mi irodalmi viszonyaink között egyenesen fényesen jutalmazza. Bedő Albertet ez a szomorú eredmény sem kedvetleníti el. A jövő évre is kitüzi a pályadijat e tételre: János XVI. 23. *„Bizony, bizony mondom nektek: Bármit kérendetek az Atyától az én nevemben, megadja nektek.“*

A főtanács örömmel és megnyugvással vette tudomásul, hogy a székelykeresztúri gimnázium új épülete a háborúból származott akadályok mellett is elkészült és használatba vétetett; de meghagyta, hogy szakszerűen

vizsgálják felül s az átadás és átvétel oly részletességgel és pontossággal történjék, hogy az egyház s illetőleg az intézet érdeke teljesen biztosítva legyen.

A kolozsvári lelkész-tanári állás ügyében tett előterjesztést a főtanács elfogadta, Győrfi Istvánt rendes teol. tanárnak megválasztotta, a hivatali esküt bevette; de kimondotta, hogy e megoldást ideiglenesnek tekinti s mihelyt a pénzügyi helyzet megengedi, a lelkészi teendők ellátásáról gondoskodni fog; addig is Győrfi István tanárnak az egyházközség érdekében végzendő munkakörét okmányilag szabályozni kell.

Lelkészi özvegyek és árvák nyugdíja és nevelési járuléka pótlása címén 3837 K 22 fil. kiutalt s felhatalmazta a képviselő tanácsot, hogy a nyugdíjalap számadásának eredményéhez képest utalhasson a jövőben is az illetékeseknek.

A főtanács megütközéssel értesült Veress György brassói lelkész üzelmeiről, melyekkel egyházközségét s hivatalnoktársát jelentékeny összegekkel megkárosította s őt az unitárius lelkészek egyetlen jelvényének, a palástnak viselésére méltatlannak nyilvánította; a brassói egyházközség iránt kifejezte meleg rokonszenvét s biztosította nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatásáról is. Kifejezte elismerését a kebli tanácsnak, dr. Vernes István gondnok és dr. Ferenczy Géza egyh. tanácsosnak, akik buzgó utánjárásukkal biztosították a vagyon egy jelentékeny részének megmentését.

Megválasztattak: közügyigazgatónak Józan Miklós, jogtanácsosnak dr. Ferencz József, teol. dékánnak Gálfi Lőrinc, számvevőknek Árkosy Lajos és Gyulay Árpád tanácsosok, a harmadfokú fegyelmi bizottságba elnöknek báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok úr, tagoknak egyházi részről Gvidó Béla, Kisgyörgy Sándor, Osváth Gábor rendes, Lőrinczi Dénes, József Lajos póttagoknak; világi részről Benkő Mihály, Csegezi Mihály, László Domokos rendes, dr. Tóth György, Czakó László póttagoknak. Az egyházi képviselő tanács tagjaivá Csifó Salamon, dr. Várady Aurél; egyháztanácsosokká: Győrfi István, Ütő Béla, Péter Sándor, dr. Vernes István, Egyed Balázs, Faluvégi Áron, Iszlay Dezső, Szentannai Sámuel; a jogügyi bizottságban elnöknek Gál Jenő, tagoknak Ádám Dénes, Benkő Mihály, Csongvay Géza, dr. Költő Gábor, dr. Lukácsi József, dr. Tóth György, Ürmösi Kálmán (táblabiró), és Várady Aurél; a pénzügyi bizottságba elnöknek: Kozma Ferenc, alelnöknek Gyöngyössy Béla, tagoknak: Orbók Ferenc dr. Gál Zsigmond, Csifó Salamon, László Domokos, Keresztély Lajos; a nevelésügyi bizottságba elnöknek; Gál Jenő, tagoknak: dr. Boros György, dr. Gál Kelemen, Csifó Salamon, Pálfi Márton, Vári Albert, Tarcsafalvi Albert, Lőrinczi Dezső, Pál Ferenc; a nyugdíj bizottságba elnöknek: Gyöngyössy Béla, tagoknak dr. Boros György, Ürmösi Kálmán, Csifó Salamon; a főtanácsi bizottság tagjaiul: dr. Ferenczy Géza, Kozma Ferenc, Bedő Ferenc, dr. Árkosy Gyula, Barabás András, József Lajos, Fazakas Lajos, dr. Várady Aurél, dr. Tóth György; póttagoknak: Osváth Gábor, dr. Gál Zsigmond, Antónya Mihály.

A főtanács kimondotta, hogy a teol. tanárokkal belép a nem állami tanárok részére az 1914 évi XXXVI. t.-c. alapján létesített nyugdíjintézetbe a papnövendékek illetékét, valamint a törvényben előírt egyébb terheke, vállalja s a további intézkedések megtételével a képviselő tanácsot bizta meg.

Igen fontos és jelentésében messze kiható határozatot hozott a főtanács, mikor az elemi iskolai vallástanítás tantervét elfogadta s megbizta a képviselő tanácsot, hogy az életbeléptetéshez szükséges minden előkészületet tegyen meg, különösen pedig gondoskodjék a szükséges vezérkönyv s utasítás kidolgozásáról és a megfelelő tankönyvek megírásáról.

A kolozsvári főgimnáziumhoz a dr. Nyiredy Géza tanszékére megválasztotta dr. Kiss Ernő rendes, a klasszika-filológiai tanszékre Gálffy Zsigmond végzett tanárjelöltet helyettes tanárnak. A sátoros ünnepek harmadik napjának eltörlésére irányuló inditványt a körök véleményének meghallgatása után nem fogadta el, de ahol célszerünek látszik, a harmadik nap megünneplése alól fölmentést a püspök adhat. A belső emberek mellékfoglalkozására vonatkozó tilalmat úgy módosította, hogy a kebli tanács meghallgatása után a körülmények és a helyzet alapján az engedély megadása vagy megtagadása fölött a képviselő tanács döntsön.

Az összes alapok számadásait és költségvetéseit jóváhagyta és megerősítette.

Az összesített vagyonmérleg 1913 végére 7.847,740 k. 69 f. vagyont, 1.417,618 k. 65 f. terhet és 6.430122 k. 04 f. tiszta cselekvő vagyont mutat.

A Berde Mózsa alapítványból szegény és alakuló egyházközségeknek 2000 kt, a Kovács Dénes és neje Bence Anna alapból 1000 k jutalmat, a Suki László alapítványból 210 k segélyt, a Berde gyümölcsészeti és méhészeti díjból 900 kt. kiutalványozott.

A különböző tanügyi jelentéseket megnyugvással vette tudomásul s a szükséges intézkedéseket megtette. A nem unit. középfokú intézetekben folyt vallásoktatásról a jelentést tudomásul vette, de sajnálattal látta, hogy oly nagy számú ifjú csak hiányos vagy épen semmi vallásoktatásban nem részesült s az itt nyilvánvaló hibák orvoslására útasította a képviselő tanácsot.

A főtanács különösen a szórványok lelkigondozására hívja fel a figyelmet s arra útasítja a képviselő tanácsot, hogy a nevelésügyi bizottságnak az egyes körökre vonatkozó figyelmeztetéseit pontosan hajtsa végre, az eredményt vegye számba s gondoskodjék arról is, hogy az általános vonatkozású javaslatok végre hajtassanak és a még mindig mutatkozó hiányok és hibák megszünjenek. A főtanács elismerését nyilvánította a nevelésügyi bizottságnak a különböző jelentések részletes és szakszerű feldolgozásáért.

Általában kellemes érzéssel szemléltük, hogy e főtanácson a tanítás és nevelés ügye méltó figyelemben részesült s végre elfoglalta azt a helyet a tárgyalásra került ügyek sorozatában, melyet nemzet- és jövőépítő jelentőségénél fogva megérdemel s melyet eddig mindig nélkülözni volt kénytelen.

Az unitárius lelkészkör közgyűlése. Az unitárius lelkészkör az egyházi főtanácsot megelőzőleg, nov. 28-án d. e. 9 órától kezdődőleg Kolozsvárt az E. K. Tanács termében, a háborus viszonyokhoz mérten népes közgyűlést tartott, melyen jelen volt *Ferencz József* püspök és P. *Horváth Kálmán* főgondnok is. A közgyűlést Ürmösy Károly kolozsvári lelkész szép, alkalmi imádsággal vezette be. *Vári Albert* „a háború és az evangelium“ cimen tartott elnöki megnyitójában azt fejtette ki, hogy túlzásba mennek azok a törekvések, amelyek a háborút nap-nap után úgy tüntetik fel, mint a vallásnak, az

erkölcsnek, a szociális közösségnek, a kulturának a rugóját. A háború betegség, vagy a legjobb esetben szükséges rossz. A kultur ember alaptulajdonsága a béke. Szellemi fejlődésünk útja a béke, s igy az evangeliumi eszményt még a háborúban sem szabad felednie a lelkészi karnak. A háborút csak azért kell hirdetnie, hogy vele és általa a béke országát biztositsa. Ezután *Pál Ferenc* okländi lelkész „Egyházi törvényeink hiányai a gyakorlati papság szempontjából" cimen tartott felolvasást. Törvényeink hiányának mondja általában azok szétszóródottságát, ami használatukat és alkalmazásukat nagyon megnehezíti. E mellett sok helyen útalás van bennük az országos törvényekre, de a megfelelő törvény sehol sincs idézve. *Szervezeti* törvényeinkben ott van, hogy a tisztviselők megválasztásuk alkalmával esküt kötelesek tenni, amely kötelességeiket megszabja, de az eskü szövege nincsen meg a törvényben. Egyházközségi közgyűléseinknek határozatképes száma nincsen megállapitva, ami a lelkészt sokszor nehéz helyzetbe hozza. Előirja a törvény, hogy a lelkész köteles a vallást és szükség esetén az éneket is tanitani, de a munka dijazásáról nem gondoskodik. A törvény szerint nem igen van módjában a lelkésznek ellenőrizni a házasság kötéseket s igy az egyházi áldásban való részvételre közvetlenül nem buzdithatja a házasulandókat. Szükségesnek tartja törvényileg kimondani, hogy a lelkész neje csak unitárius lehet, mert akad egy-egy példa az ellenkezőre is. A lelkész és kántor közötti viszony is megfelelőbb módon volna szabályozandó. Az énekvezér szükség esetén keresztelni és temetni is tartozik a törvény egyik pontja szerint. A másik szerint pedig ezeket a lelkészen kivül más nem végezheti. A lelkésznek a pénzkezelés körüli eljárása és felelőssége nincsen határozottan körülirva. A törvény előirja, hogy mindennemü szertartást a lelkész a megszabott rend szerint köteles végezni, de hogy miben áll a megszabott rend, az nincsen meg törvényeink között. Ez az eset áll a konfirmációra is. Még az istentiszteletek tartására és képzésére vonntkozó törvényekre tette meg észrevételeit. A felolvasás nyomában élénk vita indult meg, amelynek során felmerült az is, hogy a kereszteletlenül elhalt gyermekek anyakönyvezése, a ny. belső emberek egyházi adózása is törvényileg volna szabályozandó. Ferencz József püspök megnyugtató felvilágositásai után a gyülés abban állapodott meg, hogy az egész felolvasás terjesztessék föl az E. K. Tanácshoz, hogy egyházi törvényeink kiadása és reviziója esetén ez is útmutatásúl szolgálhasson.

Györfi István kolozsvári lelkész „Háború és kultúra" cimen tartott nagy tanulmányra valló felolvasást, melyet a gyülés nagy rokonszenvvel fogadott. Még a lelkészköri pénztárról *Ürmösy Károly*, az „Unitárius szószék"-ről *Bölöni Vilmos* terjesztett elő jelentést. Mindkettőnél arról győződtünk meg, hogy a tagok nem nagy buzgósággal tesznek eleget a lelkészkörrel szemben vállalt kötelezettségeiknek. Pedig a mostani közgyűlés is meggyőzhetett mindenkit arról, hogy a lelkészkörnek szép és nagy hivatása van egyházi életünkben és hogy súlyban és tartalomban fokozatosan emelkedik.

Az amerikai unitárius társulat titkárának levele a főtiszt. püspök úrhoz. Külföldi osztály. Amerikai unitárius társulat. 25 Beacon-utca Boston, Mass. 1914 október 13. Tisztelendő Ferencz József püspök úrnak, Kolozsvár, Magyarország. Tisztelt és Kedves Barátom! Az európai általános háborúnak váratlan és iszonyú kitörése, amelyben az önök hős nemzete is benne van, mély bánat-

tal és a legmélyebb rokonszenvvel töltött el minket. Nem tudom, hogy ez a levelem eljut-e Önhöz, de indittatva érzem magamat, hogy úgy Ön, mint hitsorsosaival szemben a mi személyes becsülésünknek adjunk kifejezést és hogy biztosítsam Önt, hogy mi reméljük és imádkozunk azért, hogy Ön és az Önéi személyileg legyenek megkimélve nagy bánattól, hogy a mi testvéregyházaink Magyarországon ne szenvedjenek maradandó hátrányokat és hogy az önök szeretett hazája a vérnek és könynek ezen istenitéletéből kerüljön ki megerősödve, egységesebben és szellemileg emelkedettebben, mint valaha megelőzőleg hosszú és tiszteletreméltó történelmében. Adja át szíves üdvözletünket Boros professornak és Józannak és minden más hív barátunknak, melylyel vagyok szeretettel: *W. Wendte Károly,* az amerikai unitárius társulat titkára.

Családi pótlék. Az ág. hitv. ev. egyház illetékes bizottsága Zsigmond Jenő főgondnok és Scholtz Gusztáv püspök elnöklete alatt tartott ülésében a lelkészek részére egy-egy gyermek után 300—300 K családi pótlékot állapított meg s 122 gyermek után 36600 K-t utalványozott ki.

A budapesti egyetem és ref. teológia. E két intézet között a közokt. miniszter a folyó isk. évtől kezdve egy rendeletével épen olyan viszonyt létesített, amilyen van a mi teol. intézetünk és a kolozsvári egyetem között már régóta. A papnövendékek heti 10 óra hallgatására vannak kötelezve s ezzel szemben — az ösztöndíjak kivételével — az összes jogokban és kedvezményekben részesülhetnek.

A B) osztályú népfelkelők sorozása véget ért. A kolozsvári tanárok közül Uzoni Imre, Kovács Kálmán és Sándor János, a székelykeresztúriak közül Lőrinczy Géza, Lukácsi Sándor, dr. Borbély Ferenc és Nagy Lajos találtattak alkalmasoknak. Ha be kell majd vonulniok, a tanítás munkája megakad, mert tanáraink máris a maximális heti óraszámmal vannak megterhelve s amellett egyes tantárgyakat (magyar, latin, görög, görögpótló irodalom) máris redukált óraszámban tanítunk.

Tanáraink közül a harctérről sebesülten hazajöttek dr. Borbély István és Gálfi Zsigmond, amaz a déli, ez az északi harctérről. Sebesülésük nem nagyon súlyos, már a javúlás útján vannak. Betegen jött haza Gálfalvi Samu és dr. Kiss Ernő is, akik már jobban vannak s nemsokára visszatérnek a harctérre. Jelenleg mindahányan Kolozsvárt vannak. Múlt számban jött híradásunk óta behívták Pálfi Márton kartársunkat is, aki belső szolgálatot teljesít.

A Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny utolsó számában érdekes statisztika közlését kezdi meg. 75 intézettől 381 tanár vonult hadba, tehát átlagban egy intézettől 5. Van olyan intézet, amelytől csak 1, de van olyan is, amelyiktől 12 tanár rukkolt be.

Protestáns tábori lelkészek a harctéren. A ref. és ág. hitv. ev. lapok panaszolják, hogy kath. tábori lelkészeket mind a csapatoknál, mind a kórházaknál szinte fölösleges számban alkalmaznak, ref. és ág. ev. tábori lelkész alkalmazása pedig szinte ritkaságszámba megy. A kath. tábori lelkészek között tábornoki és törzstiszti rangban levő sok van; de ref. és ág. tábori lelkész csak kapitányi rangot érhet el. A kath. tábori misére minden ünnepnapon ki kell rukkolni az egész legénységnek, még olyan csapatoknál is, melyeknek legénysége túlnyomó számban róm. kath. lakosságu vidékről való

Kérik az egyházi főhatóságokat, járjanak közbe a főhadvezetőségnél, hogy a lakosság felekezet szerint való eloszlásának arányszáma szerint egyenlően alkalmazzon nem kath. tábori lelkészeket is

Harnack és az angol teologusok. Harnack, a berlini egyetem nagyhirü teológiai tanára, nagyhatásu beszédet tartott Berlinben, melyben erősen kikelt az angolok ellen. A civilizáció hütlen árulóinak mondotta őket. Emiatt 10 tekintélyes angol egyházi férfi levéllel fordul hozzá s mentegetni törekszik Anglia eljárását, mert szerintök csak Szerbia és Belgium állami önállóságának megvédelmezéseért fogott fegyyert. A nemrég még angol-barát Harnack nyilt levéllel fordul hozzájuk s nyiltan tárja eléjük, hogy Szerbia megvédelmezése a „legnyomorultabb ürügy"; az igazi ok az, hogy Németországot meg akarták semmisíteni, gazdasági fejlődését tönkretenni. Egyénileg hálás a vele szemben tanusított barátságos érzületükért s szükség nélkül nem is fogja elszakítani azokat a kötelékeket, amelyek őt Anglia „őszinte keresztényeihez és tudományához" füzik. De azzal végzi szavait: „Ez idő szerint azonban ez a kötelék rám nézve semmiféle értékkel nem bir." Harnack nagysúlyu kijelentéseire az angol vallási élet vezérei és nemes tudósai szükségesnek találták ismételten menteni Anglia dícstelen világháborui fellépését. Egyfelől a canterbury-i és yorki érsek püspöki karával, másfelől Selbie W. B. az oxfordi Mansfield college igazgatója és a „Congregational Union of England and Wales" liberális tudós társaival útasitja vissza a vádat, mely Angliát a „civilizáció árulójának" bélyegzi. Fájdalommal jegyzik fel, hogy éppen Harnack teszi ezt, kihez a személyes szeretetnek szálai is kötötték az angol tudós világ nagy többségét és fájdalommal, de kényszerülten épen Harmackkal kell megértetniök, hogy a vád éppen Németországot illeti, ki közvetve és közvetlen a kis államok jogait lábbal taposta meg. Kijelentik, hogy ők sem a gyilkos Szerbiának, sem a cári Oroszországnak nem támogatói, hanem küzdenek a lelkiismeretért, a jogért, Európáért, az emberiségért és maradandó békeért. Éppen ezért hinni merik, hogy a valódi motivumokat megértő és ismerő Harnack nem tehet az előzővel egyértelmü megbélyegző kijelentést és befogadja az őt mélyen tisztelő keresztény testvéreinek lélekben fogant üzenetét.

Dryander a világháboruról. Egy francia főpap a német császár udvari papjához azzal a felkéréssel fordúlt, hogy írja alá ő is azt a felhívást, melyben „a humanus hadviselés" nemzetközi követelményét terjesztik a főhadvezetőségek elé. Dryander az aláírást megtagadta, mert még a látszatát is kerülni akarja annak, mintha Németországban figyelmeztetésre volna szükség, hogy a háborút a ker. felfogás, a könyörület és emberiesség szellemében kell viselni. Meg van győződve, hogy az egész hadsereg ezt az eljárást követi s „a mi részünkön az önfegyelmezésnek, lelkiismeretességnek és kiméletnek oly mértékével küzdenek, amilyenre még nem volt eset a világtörténelemben". A németek dum-dum lövegeket sohasem használtak. Nincs Németországban száz gondolkodó ember, aki ezt a háborut Franciaországgal kivánta De „az angol politikusokkal szemben a haragnak és erkölcsi megvetésnek mélységes érzetével vagyunk eltelve", mert, ha akarták, megakadályozhatták volna ezt a háborut. De nem tették, hanem hátba támadták a fajában, hitében és kulturában rokon németet, sőt a japánokat és afrikai négereket is rájuk uszították. Nem félnek az ellenségek légioitól, de egy ellenséggel szemben teljesen védtelenek s ez a hazugságoknak az a hal-

maza, mellyel az egész világsajtót ellenük mozgósította s nevetséges és rosszakaratu koholmányaival állandóan piszkolja és rágalmazza, s a világot Németországgal szemben gyülölettel tölti el. Ilyen körülmények között a nyilatkozat aláírása „keresztény becsületünknek és személyes erkölcsi méltóságunknak megtagadásával“ volna azonos.

A frankfurti egyetem. Mint nálunk a debreceni és pozsonyi, úgy a Majna melletti Frankfurtban is inter arma nyilt meg az új egyetem október hóban. Az egyetem költségeit a város fedezi. A megnyitás ünnepségeit a Frankfurter Zeitung ünnepi számban közölte. A császár, a birodalmi kancellár, az egyetemek üdvözlő iratokat küldöttek. Az egyetemnek nincs teológiai fakultása.

Lelkészek és lelkésznövendékek a harcmezőn. A debreceni teol. ifjúság 53 tagja a törvény által nyujtott kedvezményről lemondott s a haza fegyveres védelmére a honvéd zászló alá felesküdött. Baltazár püspök az ifjakat egy szép selyem zászlóval ajándékozta meg. Nov. 27-én a kollégium ünnepély és társas vacsora keretében bucsuzott el növendékeitől, akik az önkéntesek altisztképző iskolájába Budapestre útaztak. *A soproni teológia* ifjúsága nem lát elvi akadályt arra nézve, hogy a teológus fegyverszolgálatra jelentkezzék, de úgy tartja, hogy a kérdést többségi határozattal az egyesekre kötelezően elintézni nem lehet s a törvény által nyujtott kedvezményről kiki csak a maga személyére nézve mondhat le. Az egyetemes lemondás a közegyház hatáskörébe tartozik, melyet egyesek vagy teol. akadémiák nem intézhetnek el. Akit a betegápolói szolgálat nem elégít ki s lelkiismerete a harctérre szólítja, az *csendben* és *feltünés nélkül* kövesse lelkiismerete szavát. *A pozsonyi teológusok* ifjúsági gyűlésén elhatározták, hogy lemondanak a fegyveres szolgálat alól való kedvezményről s bejelentették a honvédelmi minisztériumnak, hogy bárminemű alkalmazásban a honvédelem rendelkezésére bocsátják magukat. A francia hadseregben főpapok is teljesítenek közönséges katonasorban szolgálatot. A würtembergi hadtestben 90 prot. lelkész fegyveres, 60 pedig egészségügyi szolgálatot végez. S a német közvélemény nemcsak, hogy nem kifogásolja, hanem természetesnek tartja, hogy ezt a kiváltságot, melynek most nincs értelme és jogosultsága, megszüntessék. 26 német püspök kérelemmel járult a német császárhoz, engedje meg a lelkészeknek a fegyveres szolgálatot. A császár megköszöni a hazafias ajánlatot, de a kérést nem teljesíti, mert a lelkészre a katonák és sebesültek között, valamint a harctéren elesettek és küzdők családjai körében nagy és fontos szolgálat vár, amely épen annyira fontos és épen anyira halaszthatatlan, mint a fegyveres szolgálat.

Magyar lobogók Berlinben. Hatalmas és hűséges szövetségesünk, Vilmos császár, aki már többször adta értékes jelét annak, hogy nemzetünkkel rokonszenvezik, meg tudja becsülni a magyar nemzet harci lendületét, vitézségét és más katonai erényeit. A szövetségi hűség egyik külső megpecsételése volt, midön a főváros a Váci-körútat Vilmos császár útnak-nevezte el. Most Berlin városa azzal viszonozza a figyelmet, hogy egyik legnépesebb utcáját Budapesti-utcának keresztelte el. Az ünnepélyen az egész város lobogó-díszbe öltözött s annyi volt a magyar lobogó, akár Budapesten valamely nagy nemzeti ünnepen. Ez az eset ismétlődött akkor is, mikor Tisza gróf miniszterelnök a német főhadiszállásra útaztában látogatást tett Berlinben.

Háboruban elesett katonák emlékezete. Egyházi hatóságok és közlönyök különböző terveket és gondolatokat vetnek fel, hogy hogyan kellene vagy lehetne a harctéren elesett katonák emlékét megörökítni. Egyik javaslat szerint, mihelyt a halál biztos híre megjön, a szószékből kellene kihirdetni s a háború végével a templomban elhelyezendő emléktáblán a község összes halottjainak nevét megörökiteni. Ilyen az a gondolat is, hogy az elesett tanárok és tanulók neveit az iskolák dísztermében emléktáblára véssék fel s az ifjúság jelenlétében ünnepet rendezzenek emlékezetökre. Mások a temetőben közös síremlék felállítását javasolják. Ismét mások emlékfák ültetését ajánlják a temetőkben, amint ültettünk a millenium ünnepén és Erzsébet királynénk emlékezetére.

Gyászhirek. *Mátyás János* székelymuzsnai unitárius lelkész nov. hó 3-án életének 60., lelkészi szolgálatának és boldog házasságának 29. esztendejében két éven át tartó szenvedés után meghalt. Lelkiismerettel és hűséges kitartással munkált azon a mesgyén, melyre az élet állította. Neje, leánya siratják a hű férjet, a jó apát s egyházközsége hálásan áldja a gondos lelki pásztor emlékezetét.

Aranyosrákosi Létay Balázs tanárjelölt, a 21. honvédgyalogezred hadapródja a galiciai harctéren, életének 26. évében hősi halált halt. Komolyan, ritka kitartással és nemes ambicióval készült pályájára. A legszebb reményekre jogosított tudományos készültségének alaposságával. Az általános mozgósítás Angliában találta, ahol tanárai kitüntető bizalma folytán állami segítséggel szaktanúlmányokat folytatott. S íme a bátor lendülettel emelkedő pálya megszakad s minden remény és minden bizakodás megsemmisül. A fájdalmas érzést csak az a tudat enyhíti, hogy édes hazánkért ontotta ifjui vérét.

Dr. Vass Pál kir. törvényszéki aljegyző, tart. hadnagy, kolozsvári kollégiumunknak szintén volt tehetséges növendéke, Vass Domokos polgári iskolai tanár unokaöccse, a legszebb reményekre és haladásra jogosító élet kezdetén, az északi harctéren hősi halált halt. Katonái temették el, „sirja fölött enyeleg a bús alkonyi szellő“, ott fenn északon, valahol Ravaruszka közelében, ahol annyi drága magyar vér folyt már el a letarolt mezőkön.

Muzsnai Ürmössy Aladár II. éves joghallgató életének tavaszán 20 éves korában rövid, de kinos szenvedés után Budapesten, dec. 14-én övéi nagy fájdalmára elhunyt.

Kiss Aladár unitárius lelkész, egyházköri jegyző, egyházi tanácsos dec 16-án életének 47., házasságának 19., papi működésének 24-dik évében meghalt. Lelkes, munkás, öntudatos unitárius, aki erős munkakedvvel állott életfeladatai elé s hívséges volt azokhoz mindhalálig.